

РОЗДІЛ 5

Геополітична безпека та її стан на сучасному етапі

Хто занадто зосереджений
на політиці внутрішньої безпеки,
згодом може опинитися
у ярмі зовнішніх загроз
Г. Кісінджер

Вступ

Геополітична безпека є складовим елементом національної безпеки. Забезпечення геополітичної безпеки належить до пріоритетних напрямів державної політики національної безпеки. Конкретність зовнішньої політики дає можливість виокремлювати дійсні і реальні загрози та небезпеки, відповідно формувати адекватну систему управління ними. Розгляд геополітичної безпеки є порівняно новим підходом із тим, який панує у науковій літературі, де дану сферу розглядають крізь призму окремих елементів: внутрішньої та зовнішньої політики. Автор даного навчального посібника виходить з тієї позиції, що геополітична безпека є неподільною, оскільки виважена і активна зовнішня політика є наслідком стабільної внутрішньої політики. Зміст геополітичної безпеки розкривається у сучасній науковій літературі недостатньо, що стало причиною звернення нами до основ геополітики, в межах якої і формується геополітична безпека. Окреслення поняття, джерел, предмета і основних законів геополітики дозволить зрозуміти, що вона становить собою, відтак і наблизитися до розуміння змісту геополітичної безпеки. Методологічно необхідно усвідомлювати, що загрози будь-якого виду перш за все характеризуються власним походженням, відтак формування політики держави має будуватись із дослідженням саме природи і джерел виникнення загроз, а не їх наслідків. Логічною лінією, яку обрав автор, є те, що саме зовнішні, а не внутрішні загрози становлять собою найбільшу небезпеку для нашої держави. Відтак і зміст геополітичної безпеки передусім полягає у акцентуванні на забезпеченні зовнішньої безпеки, але разом і в органічному поєднанні із забезпеченням внутрішньої безпеки. Важливим елементом для осягнення змісту геополітичної безпеки є зміст сучасних світових цивілізацій, які являють уособлення найвищого щабля інтелектуального, духовного та світоглядного розвитку конкретної нації і водночас слугують джерелом для наукового аналізу джерел походження і моделювання можливих загроз та небезпек національній безпеці України.

1. Поняття та зміст геополітики

1.1. Поняття геополітики

Дотепер у науковій літературі немає чіткого і повного формулювання поняття „геополітика”. Це характерна риса всіх наук, що формуються. Суперечки про об’єкт і предмет геополітики точаться близько сотні років. Поняття „геополітика” трактується найчастіше надзвичайно широко. У результаті ця наука позбавляється властивих їй рис, межі її стають надзвичайно розмитими, перехідними в предмет економічних, політичних, військово-стратегічних, природно-ресурсних, екологічних і інших дисциплін, міжнародних відносин, зовнішньої політики і т.ін.

Багато дослідників бачать в геополітиці науку, що вивчає комплекс географічних, історичних, політичних та інших чинників, що взаємодіють між собою і роблять великий вплив на стратегічний потенціал держави.

У СРСР довгий час геополітика вважалася буржуазною лженаукою, що виправдовує територіальну експансію імперіалістичних держав. У 80-х рр. ХХ ст. відбулася переоцінка цього напрямку наукової думки. Радянський філософський енциклопедичний словник (1989) вже не дає такої жорсткої негативної оцінки геополітики, але визначає її як західну політологічну концепцію, що затверджує, що політика держав, особливо зовнішня, в основному зумовлена різними географічними чинниками: просторовим розташуванням, наявністю або відсутністю певних природних ресурсів, кліматом, щільністю населення й темпами його приросту і т.ін.

Шведський вчений *Рудольф Челлен* (1864-1922) ввів у науку поняття „геополітика” — доктрина, що розглядає державу як географічний організм або просторовий феномен.

Геополітика — наука про відношення землі і політичних процесів. Вона ґрунтується на широкому фундаменті географії, перш за все географії політичної, яка є наукою про політичні організми в просторі і про їх структуру. Більше того, геополітика має на меті забезпечити належним засобом політичні дії і додати напрям політичного життя в цілому. Тим самим геополітика стає мистецтвом, саме мистецтвом управління практичною політикою. *Геополітика* — це географічний розум держави.

Геополітика розглядає державу не в статичності, як постійне, незмінне утворення, а в динаміці, як живу істоту. Такий підхід запропонував німецький теоретик *Фрідріх Ратцель* (1844—1904). Геополітика вивчає державу в основному в її відношенні до оточення, перш за все до простору і ставить за мету вирішувати проблеми, що виникають з просторових відносин. На думку Ф. Ратцеля, на відміну від політичної географії геополітику не цікавлять такі питання, як положення, форма, розміри або межі держави, її економіка, торгівля, культура. Все це в більшій мірі належить до сфери політичної географії, яка частіше обмежується описом статичного стану держави, хоча може досягати і динаміку його минулого розвитку.

Геополітика вивчає політичні явища в їх просторовому взаємовідношенні, в їх впливі на Землю, на культурні чинники. Більше тяжіючи до політики, вона

концентрує увагу на політичних явищах і прагне дати географічну інтерпретацію і аналіз географічних аспектів цих явищ.

Можна зустріти і інші думки щодо визначення поняття геополітики:

– *геополітика* служить визначенню національної політики з урахуванням чинників дії на неї природного середовища;

– *геополітика* розглядається як наука, що вивчає і аналізує в єдності географічні, історичні, політичні та інші взаємодіючі чинники, що роблять вплив на стратегічний потенціал держави.

У С. Бабуріна в його книзі „Територія держави” міститься достатньо вдале визначення поняття геополітики.

Геополітика становить собою обумовленість політики держав географічними чинниками, такими, як територія, географічне положення, клімат, корисні копалини та інші; є вчення про раціональні основи міжнародних відносин, коли всі сторони вимушені зважати на „містичну суть держави” в умовах вкрай нерівномірного розвитку держав на різних материках Земної кулі, і при непередбачуваній зміні співвідношення сил цих держав.

Інший російський дослідник Е. Поздняков, зазначає, що хоча геополітика і виросла з політичної географії, але між ними є істотна різниця: *політична географія* розглядає державу (і, відповідно, політику) з погляду простору, *геополітика* ж, навпаки, простір розглядає з погляду держави (політики). Цими акцентами обумовлюється статичність першої і динамічність другої.

Розмежування геополітики й інших наук було здійснено Отто Шефером, який вказував на те, що політична географія є наукою про простір і через це вона спрямована на минуле, у той час як геополітика спрямована на сьогодення і майбуття. Політична географія розкриває картину того, як простір впливає на державу і поглинає її. На відміну від цього геополітика вивчає питання про те, як держава долає умови і закони простору і примушує його служити наміченим цілям.

З погляду системного аналізу можна вважати, що *політична географія* становить розгляд політики тієї або іншої держави зсередини її географії, а геополітика розгляд політики держав з боку системи вищого рівня світової спільноти і географії всієї землі.

Деякі сучасні вітчизняні учені розглядають геополітику як *науку і як явище*.

Як *наука* геополітика є область знання, що вивчає процеси і принципи просторово-часової організації розвитку держав, регіонів і світу в цілому з урахуванням системної взаємодії географічних, політичних, економічних, військових, етнічних, демографічних, екологічних та інших чинників.

Як *явище* це сфера діяльності, пов’язана з відносинами між соціальними групами, націями, державами, блоками держав, головним змістом якої є боротьба за контроль і панування над ресурсами земного, водного, повітряно-космічного, інформаційних (духовно-культурного) просторів держави, регіону, світу.

Ці визначення мають розглядатися як базові для подальшого розгляду проблем забезпечення геополітичної безпеки. Зважаючи на той факт, що держава є вторинною щодо народу, нації, то тоді геополітика як наука вивчає процеси просторово-часової організації і розвитку народів світу. Саме в такій постановці впер-

ше геополітика була розглянута в роботі Ю.Кузнецова “Росія в глобальному історичному процесі”, 1994 р.

Політолог Е.А. Поздняков стверджує, що *геополітика* головну увагу спрямовує на розкриття і вивчення можливостей активного використання політикою чинників фізичного середовища і дії на неї на користь військово-політичної, економічної і екологічної безпеки держави. Практична геополітика вивчає все, що пов’язано з територіальними проблемами держави, її межами, з раціональним використанням і розподілом ресурсів, включаючи і людські.

Отже, *геополітика* — наука про контроль над простором.

М.А.Нартов вважає, що геополітика розглядає простір з погляду політики (держави). Вона динамічніша в порівнянні з політичною географією. В рамках цієї науки виділяються два напрями: *геополітика приписуюча*, або доктринально-нормативна, і *геополітика оцінно-концептуальна*. До першої течії можна зарахувати німецьку школу Хаусхофера, до другої — англо-американську школу (Макіндер, Спайкмен, Коен), хоча чіткі розмежувальні лінії між цими школами провести дуже важко.

Геополітика все більше збагачується і наповнюється конкретним змістом, все активніше сприяє змінам у сучасному світі.. Звичайно, це стає можливим тому, що вона спирається на наукову базу багатьох дисциплін. Геополітика стала не тільки реальним інструментом зміни світу, а й все більше служить ключем до прогнозування політики провідних країн і континентів.

1.2. Джерела геополітики

Геополітика, як більшість дисциплін, що з’явилися на стикі століть, виникла на базі трьох наукових підходів:

- цивілізаційного;
- військово-стратегічного;
- теорій географічного детермінізму.

Основоположником *цивілізаційного підходу* до історичного процесу вважається російський учений - біолог, історик, соціолог, автор книги „Росія і Європа” *М.Я. Данілювській* (1822–1885). На його думку, головними діючими суб’єктами на підмостках театру історії є не держави або окремі нації, а величезні культурно-релігійні спільності. Їх він назвав культурно-історичними типами. Згодом ці спільності, а книга М.Я. Данілювського вийшла в 1868 р., стали називати цивілізаціями.

В кінці XIX – напочатку XX ст. ст. концепція М.Я. Данілювського одержала розвиток у роботах російського філософа *К.Н. Леонтьєва* (1831–1891), німецького філософа *О. Шпенглера* (1880–1936), російського ученого *П.Н. Савіцького* (1895–1968), його учня *Л.Н. Гумільова* (1912–1992). Найдокладніше ж розглянув і розвинув цю концепцію найбільший англійський учений-історик і соціолог *Арнольд Тойнбі* (1889–1975). У своїй багатотомній роботі „Збагнення історії” він дав докладну класифікацію цивілізацій. У особливий тип цивілізації він виділив „православно-російську”.

Багато суперечок викликала книга професора Гарвардського університету *Семuela Хантінгтона* „Зіткнення цивілізацій?” (1993 р.). Автор стверджує, що в XXI ст. основним джерелом конфліктів будуть не економіка або ідеологія, а цивілізаційні відмінності. Він вважає, що зіткнення цивілізацій стане домінуючим чинником світової політики. Лінії розлому між цивілізаціями – це і є лінії майбутніх фронтів. Картина світу в XXI ст. бачиться йому як результат взаємодії і суперництва семи-восьми крупних цивілізацій, серед яких буде і православно-слов'янська, котра протистоятиме насильницькій вестернізації.

На думку багатьох учених, що розробляють цивілізаційну теорію, географічні межі цивілізацій визначають межі природного впливу великих держав, сфери їх життєвих інтересів і території військово-політичного контролю. У такому методологічному підході до геополітики є видимою тенденція відвести дану науку із зони географії, зробити її універсальною дисципліною.

Другим джерелом геополітики, як вважають багато учених, були *військово-стратегічні теорії*.

Визнаними авторами таких теорій вважаються *Г.Гроцій*, *Сунь-Цзи*, *Н.Макіавеллі* (1469–1527), *Д. фон Клаузевіц* (1780–1831), *Х.І. Мольтке* (1848–1916) і ін. Але найбільш сильний вплив на розробку і поглиблення цих теорій зробив американський військово-морський теоретик, історик *Альфред Мехен* (1840–1914), автор відомих праць „Вплив морської потужності на історію”, „Проблема Азії і її дія на міжнародну політику

Третім теоретичним джерелом геополітики є концепції *географічного детермінізму*.

Це найбільш стародавнє джерело пізнання. Ідеї про вплив географічного середовища (клімату, ґрунтів, річок, морів і ін.) на історію і людину зустрічаємо у Геродота, Гіппократа, Фукидіда, Поліція, Арістотеля та інших античних авторів.

Європейська епоха великих географічних відкриттів стала новим етапом розвитку ідей географічного детермінізму. Французький вчений *Жан Боден* (1530–1596) у роботі „Шість книг про державу” (1577) знову підняв інтерес до проблеми географічного детермінізму. Ідеї географічного детермінізму знайшли широке розповсюдження в XVIII–XIX ст.ст.. Особливо популярні вони були у Франції. У роботі „Про дух законів” (1748) французький просвітитель, філософ Шарль *Монтеск'є* (1689–1755) головну причину в законодавчому пристрої держав услід, за Боденом, бачив в особливостях клімату.

У Англії ці ідеї теж знаходили своїх прихильників, наприклад, історик *Генрі Бокль* (1821–1862), але найбільшого поширення вони набули в Німеччині: філософ *Йоган Готфрід Гердер* (1744–1803), географ і природодослідник *Олександр фон Гумбольдт* (1769–1859) вважали, що найбільший вплив на розвиток цивілізації роблять географія, що дає цілісну картину світу і, зокрема, клімат, ґрунт, географічне положення. Німецький географ *Карл Риттер* (1779–1859) стверджував, що існування людини цілком пов'язане із землею тисячами чіпкого коріння, яке неможливе видерти.

Найглибше, докладно ці чинники нарівні з іншими були розвинуті німецьким вченим Фрідріхом Ратцелем і шведом Рудольфом Челленом.

1.3. Предмет геополітики

Розглядати предмету геополітики необхідно з урахуванням потреби в осягненні суті геополітики як явища, і геополітичної безпеки як процесу. Предмет становить собою своєрідний каркас, знаючи змістовне наповнення якого можна говорити про геополітичну безпеку як окремий вид діяльності міжнародних транснаціональних організацій і держав. Причому **хибним** є погляд на проблеми геополітики як якісь відірвані від контексту національної безпеки.

Це пов'язано передусім з **неточним розумінням геополітики лише в якості зовнішньої політики** держави щодо використання своїх географічних і культурних чинників для здійснення активної лише міжнародної політики, оминаючи проблеми внутрішні.

Сучасна парадигма геополітики полягає у розгляді змісту геополітики крізь синтез дослідження розвитку подій на глобальному, регіональному, субрегіональному і внутрішньодержавному рівнях, що відображають інтереси держав. Під впливом нових обставин світ постійно міняється, його база поповнюється новими елементами, які не відмінюють географічні чинники, а додаються до них і формують геополітичну модель сучасного світу. Ця модель знаходиться швидше в динаміці, ніж у статичності. Саме тому усвідомлення геополітичної ролі України необхідна для формування системи геополітичної безпеки нашої країни.

До предмета геополітики належать:

науково-технічна революція;

економічні процеси. Економічні чинники в ХХІ ст. матимуть ще більший вплив, і економічні конфлікти лише закріпляться на першому місці серед усіх видів міждержавних, міжнаціональних конфліктів. Для їх вирішення частіше використовуватиметься сила військова і військово-політична, яка, в свою чергу, залежить від стану економіки. Тому сьогодні будь-який аналіз геополітичної ситуації без аналізу економічних чинників не дозволить зробити науково обґрунтованих висновків і дати розумні рекомендації політичним лідерам;

викликані науково-технічною революцією військово-технічні засоби; зброя масового ураження і засоби її доставки, виявлення і ураження зброї супротивника, управління військами і їх маневрами і т.ін. Сучасний стан справ у військовій сфері такий, що ставить під сумнів основну тезу батьків геополітики про невразливість країн Північної Атлантики – зовнішнього півмісяця, або Хартленда;

електронні засоби зв'язку. Вони сформували комунікативну світову спільноту, зокрема мережу Інтернет. Країни і народи, розділені раніше величезними відстанями, зараз стали по суті в плані електронного спілкування сусідами. Від стану електронного зв'язку багато в чому залежить протікання життя у всіх сферах суспільства, але першорядного значення набувають військова і економічна сфери;

важливе значення відіграють темпи розвитку науки, розробка нової техніки і технологій, а також суспільно-політичних наук, що забезпечують стратегію і тактику геополітичної лінії в міжнародних відносинах;

рівень освіти і культури населення. Від цих якостей залежать неабиякою мірою застосування на практиці технологій непрямих дій, розвиток економічної

сфери і науки, військової справи, формування безпекового простору відповідно до національних інтересів і т.ін.

□ *стан світових релігій*, які в останні десятиліття ХХ ст. (особливо іслам) все більше впливають на геополітичний баланс сил;

□ *ефективність діяльності політичного режиму держави*, рівень мислення, компетентності правлячої еліти, пошана до Президента і уряду, рівень правового нігілізму з боку населення країни, суспільства.

Результатом науково-технічного прогресу стало зниження ролі окремих географічних елементів: великих просторів, океанів, морів, гір, річок, лісів, степів. Разом з цим знизився ранг багатьох видів комунікацій: залізниць, водних комунікацій. Зросла роль трубопроводів, автотранспорту і повітряних перевезень. Збільшилося значення малих країн, що володіють **науковим потенціалом, технологіями і фінансами**.

При розв'язанні геополітичних і регіональних проблем зараз все частіше застосовується військова сила, так звані локальні війни (Афганістан, Ірак, Югославія, Чечня, Карабах, Абхазія і т.ін.). В майбутньому частота застосування сили зростатиме через загострення головних суперечностей планети:

переділ світу, формування поствестерністської цивілізації, право за основну роль в якій виборюватимуть Китай і Росія;

переділ джерел сировини, зважаючи на той факт, що ХХІ ст. стане рубіжним у використанні невідновлюваних ресурсів. Перед планетою постає дуже відповідальне завдання щодо розроблення альтернативних джерел енергії, або опанування ще не розроблених, більша частина яких на планеті знаходяться на території Росії. Відтак Росія стає об'єктом зазіхань світової еліти щодо встановлення контролю над природними ресурсами. Демократизація Росії у форматі надання незалежності суб'єктам РФ стане стратегічно помилковим політичним курсом цієї держави і призведе до відокремлення від неї окремих суб'єктів із подальшим встановленням контролю над ними з боку вестерністської цивілізації;

економічне протистояння, проведенню активної міжнародної політики уможливлується за наявності ефективно діючої економіки, саме тому протистояння відбуватиметься не лише у воєнній сфері, яка є завершальним етапом.

Звідси зростатимуть вимоги до якості збройних сил: їх навчання, оснащення, управління відповідно до національних інтересів і дієвості алгоритму управління загрозами та небезпеками. Розширення НАТО слід розглядати крізь призму корисності і відповідності даної організації цілям забезпечення українських національних інтересів. Економічну співпрацю із Росією не слід ототожнювати із тотальним прийняттям її власних оцінок щодо НАТО. Диверсифікований підхід до забезпечення національної безпеки передусім передбачає співпрацю з іншими країнами або організаціями крізь призму національних інтересів України. Відтак економічна співпраця не є однозначним наслідком аналогічної співпраці у політичній сфері. І хоча така пов'язаність існує в принципі, оскільки політика не існує поза економікою, у кожному конкретному випадку дані зв'язки мають аналізуватися із застосуванням методу геополітичної кон'юнктури.

1.4. Основні закони геополітики

Геополітика, як і інші науки про суспільство й природу, вивчає закони становлення, функціонування і розвитку соціальних, економічних, географічних, політичних, військових та інших систем.

Головним законом, який понад усе привертає увагу дослідників цієї науки, на думку фахівців, є *закон фундаментального дуалізму*, що виявляється в географічному устрої планети і в історичній типології цивілізацій. Наприклад, західні учені Р. Челлен і А. Мехен, Х. Макиндер (1861–1947) і К. Хаусхофер (1869–1946), російські дослідники цієї проблеми М.Я. Данільовський і В.П. Семенов-Тянь-Шанський (1870–1942), П.Н. Савицький і Л.М. Гумільов вважали, що цей дуалізм виражається в зіставленні сухопутної могутності (телурократії) і морської могутності (таласократії). Перше виявляється у вигляді військово-авторитарної цивілізації (наприклад, Стародавня Спарта, Стародавній Рим), друге – у вигляді торгової цивілізації (Стародавні Афіни і Карфаген).

Інший закон геополітики: *посилення чинника простору в людській історії*. Це особливо підкреслює А. Мехен в роботі „Вплив морської сили на історію”. Зокрема, він помічає, що англійська нація зобов’язана своєю величиною морю більш, ніж всяка інша. Зростання впливу таласократії починається разом з епохою великих географічних відкриттів, а досягає вершини своєї могутності в кінці ХХ ст., коли англосакський капіталізм та індустріалізм сформувалися як єдиний комплекс. У середині ХХ ст. геополітичний дуалізм досяг свого апогею, коли телурократія отожднювалася з СРСР, а таласократія – з США і підконтрольними їм сферами впливу.

Як похідний основний закон геополітики дуалізму таласократії і телурократії Н.А.Нартов зазначає *закон синтезу суші і моря* „берегова зона”. Це теж ключове поняття в геополітиці (берегова зона), або Rimland – фрагмент таласократії або телурократії. Вплив моря і зумовлює в береговій зоні активніший розвиток, ніж на суші, тому вона складніша, культурніша і більш освічена. Rimland нагадує одночасно, як вважає російський геополітик О.Дугін, „острів і корабель”, а з іншого боку – „Імперію і Будинок”. На його думку, Rimland – складна реальність, що має самостійну логіку і у величезній мірі впливає і на таласократію, і на телурократію.

Таким чином, Rimland виступає поясом, прикордонною зоною, або межею. У геополітиці цей термін несе інше смислове навантаження, ніж поняття межі між державами. Морські прибульці бачать берег не як лінію для самого материка, а як територію, яку можна відірвати від континентальної маси, перетворити на базу, торговий, військовий анклав для подальшого наступу на сушу.

2. Поняття геополітичної безпеки

Розгляд геополітики робився нами неспроста: усвідомлення її змісту в якості окремої науки і в якості окремої діяльності, знання законів геополітики, її предмета та джерел формування надають можливість говорити про геополітичну безпеку

як окремий феномен сучасного національного буття, позбавлений міфологічних приписувань та абстрактних розмірковувань, що ґрунтуються здебільшого на думках і вигадках, ніж на інформації та знаннях, як вищій її формі.

Відтак, з урахуванням наведеного визначимо ключове поняття.

Геополітична безпека – складова національної безпеки, свідомий, цілеспрямований вплив суб'єкта управління на загрози та небезпеку, за якого державними і недержавними інституціями створюються сприятливі умови для встановлення контролю і панування над ресурсами земного, водного, повітряно-космічного, інформаційних (духовно-культурного) просторів держави, регіону, світу.

Ключовим моментом є те, що геополітична безпека – органічний складовий елемент національної безпеки. Її зміст полягає у тому, щоб забезпечити реалізацію життєво важливих національних інтересів через здійснення управління реальними або потенційними загрозами та небезпеками, які є наслідком прагнення інших держав встановити контроль і панування над усім спектром ресурсів планети. Більше того, за даного випадку геополітична безпека може розглядатися у дещо ширшому плані і включати встановлення контролю не лише над ресурсами власної країни, а й здійснення цілого комплексу заходів щодо встановлення каналів прямого чи непрямого впливу на ресурси інших країн.

Наприклад, збереження територіальної цілісності Росії, а відтак і збереження контролю над більшою частиною природних ресурсів світу, відповідає національним інтересам України, оскільки колапс даної країни призведе до відокремлення від неї окремих суб'єктів, наслідком чого стане втрата контролю над природними ресурсами і можливий воєнний конфлікт з боку держав, що прагнуть завладіти цими ресурсами і Росії, в якій України може бути втягнена. Відтак одним з напрямів геополітичної безпеки має бути встановлення каналів прямого або непрямого впливу суб'єктів міжнародних відносин з метою збереження контролю Росії над власними природними ресурсами.

Суть управління в сфері геополітики, а відтак і суть геополітичної безпеки, полягає у встановленні і організації функціонування керованих алгоритмів процесів у сфері контролю і панування над ресурсами країни, на базі принципів просторово-часової організації розвитку держав, регіонів і світу в цілому з урахуванням системної взаємодії географічних, політичних, економічних, військових, етнічних, демографічних, екологічних та інших чинників.

Ефективність політики геополітичної безпеки напряму пов'язана із законами геополітики. Відтак змістом геополітичної безпеки, окрім зазначеного, є посилення морської і сухопутної могутності, чинника простору, зв'язків суші і моря.

Об'єктами геополітичної безпеки є ресурси земного, водного, повітряно-космічного, інформаційного (духовно-культурного) просторів держави, регіону, світу.

Суб'єктами геополітичної безпеки є держави, транснаціональні корпорації, окремі індивіди.

Дотримуючись принципу розгляду проблем у тій чи іншій сфері національної безпеки через аналіз категорійно-понятійних рядів, визначимо основні поняття, пов'язані із геополітичною безпекою.

2.1. Категорійно-понятійна система геополітичної безпеки

Контроль над простором. Геополітика вивчає основи, можливості, механізми і форми контролю простору з боку політичних інститутів, у першу чергу з боку держав і коаліцій держав. Територія, яку контролює або намагається контролювати держава, характеризується передусім ступенем освоєння її центром, рівнем розвитку їх зв'язків. Виділяють декілька видів геополітичних просторів.

Ендемічний простір — простір, що контролюється однією державою тривалий час. Причому приналежність цього простору визнається сусідами.

Прикордонний простір — територія, що перебуває під контролем даної держави, але не є у достатній мірі освоєною демографічно, економічно, політично, інформаційно. Почасти до таких просторів належать території, що заселені національними меншинами. Сусідні держави іноді можуть ставити під сумнів приналежність цих територій, проте не розглядає їх як свої.

Перехресне поле — простір, на який претендує одразу ж декілька держав. Даний простір заселений переважно титульним етносом, втім може перебувати у складі іншого політико-територіального об'єднання.

Тотальне поле — безперервний простір, що перебуває під контролем національної спільноти.

Геополітична опірня точка — місце (територія), що перебуває ззовні тотального поля, яке контролюється будь-якою певною державою, але комунікації цієї території контролюються іншою або іншими державами.

Метанале — простір, що розробляється одразу ж декількома країнами, державами. Почасти таке розроблення відбувається в умовах геополітичного тиску ззовні.

Наступною важливою категорією геополітичної безпеки є **баланс сил**.

Зміст балансу сил полягає у відносній єдності і боротьбі різних світових сил. Головне призначення балансу сил полягає у можливості здійснення різних видів контролю над геополітичним простором. За умов монополярності, коли фактично геополітичний простір світу контролює лише одна держава, баланс сил відсутній, а відтак відсутні механізми контролю над діями геополітичного сугестора. Баланс сил є необхідною умовою подальшого розвитку і процвітання планети. Відсутність балансу сил — шлях до монополії істини, а відтак шлях до узурпації геополітичного простору і конфронтації учасників геополітичного процесу.

Політичний простір. Політичний простір — одна з головних ознак держави. Кордони виступають фактором безпеки держави. У геополітиці вельми важливу роль відіграють просторові відносини між державами. В якості таких виступають кордони. Загрози геополітичній безпеці завжди виникають тоді, коли починається боротьба за контроль, приєднання, опанування геополітичного простору. За твердженням Ф. Ратцеля, кордон є периферійним органом держави і як такий є свідченням її росту, сили або слабкості і змін у цьому організмі. На думку Хаусхофера, кордони не є раз і назавжди даними, вони живі організми, котрі розширюються і стискаються на кшталт поверхні шкіри та інших захисних органів людського тіла. Відтак кордони важлива категорія геополітичної безпеки. Наявність кордонів і відповідних систем управління ними для реалізації національних інтересів є важ-

ливою умовою забезпечення геополітичної безпеки. Кордон слугує політико-стратегічною лінією розподілу інтересів між державами. Відтак відсутність кордонів призводить до значного збільшення вразливості геополітичної безпеки, загрожує суттєвому зниженню її рівня.

Важливою категорією геополітичної безпеки є категорію *інтересу*. Інтерес у найбільш загальному вигляді становить собою усвідомлену потребу об'єкта у чомусь. Відповідно, якщо ми розглядаємо геополітичну безпеку в рамках національної безпеки, то можна виділяти окремо інтереси особи, інтереси держави і інтереси суспільства. Органічна єдність, можна навіть сказати, симбіоз даних інтересів, утворюють іншу категорію *національні інтереси*.

Надмірне впровадження національних інтересів у сферу життя інших націй, або взагалі встановлення сфер впливу називається експансією. *Експансія* може бути не лише воєнною, а й економічною, інформаційною, екологічною тощо. Головним в експансії залишається чинник боротьби (прямої, непрямой) за ресурси, а у більш абстрактному плані – за виживання.

Розглянемо визначення основних понять, що складають сутнісне ядро геополітичної безпеки.

Геополітична безпека – складова національної безпеки, процес управління системою національної безпеки, за якого державними і недержавними інституціями створюють сприятливі умови для встановлення контролю і панування над ресурсами земного, водного, повітряно-космічного, інформаційного (духовно-культурного) просторів власної країни.

Геополітична загроза – явні чи потенційні дії, які ускладнюють або унеможливають реалізацію національних інтересів і створюють небезпеку втрати контролю і панування над власними ресурсами.

Політика безпеки – це діяльність законодавчої, виконавчої і судової влад, соціальних, національних груп, релігійних або інших організацій по забезпеченню національної безпеки відповідно до національного законодавства і норм міжнародного права.

Політика національної безпеки діяльність органів державної влади і державного управління, громадських та інших організацій і об'єднань, спрямована на організацію оптимального управління загрозами та небезпеками з метою виявлення загроз та небезпек національним інтересам, визначення стратегічних завдань по забезпеченню національної безпеки, удосконалення системи забезпечення національної безпеки, її сил та засобів, створення мобілізаційних ресурсів і визначення порядку їх розгортання.

Геополітичні відносини – відносини, які виникають у всіх сферах життя і діяльності людини, суспільства і держави при одержанні, використанні, поширенні та зберіганні інформації.

Геополітичні технології – цілеспрямована організована сукупність геополітичних процесів з використанням політичних, інформаційних, економічних та інших засобів, що забезпечує ефективно діючу просторово-часову організацію розвитку держави (транснаціональних корпорацій), з метою встановлення контролю та панування над геополітичним простором і його ресурсами.

Геополітика: 1) наука геополітика є область знання, що вивчає закони, принципи та закономірності просторово-часової організації розвитку держав, регіонів і миру в цілому з урахуванням системної взаємодії географічних, політичних, економічних, військових, етнічних, демографічних, екологічних та інших чинників; 2) як *явище* – це сфера діяльності, пов'язана з відносинами між соціальними групами, націями, державами, блоками держав, головним змістом якої є боротьба за контроль і панування над ресурсами земного, водного, повітряно-космічного, інформаційного (духовно-культурного) просторів держави, регіону, світу.

Геополітичні інтереси – це складова частина національних інтересів, обумовлена системним впливом географічних, політичних, економічних, воєнних, екологічних та інших чинників.

Атлантизм (споріднене термінам *Вода, Море, таласократія, Sea Power*) – складне геополітичне поняття поєднує в собі: *історично* – Західний сектор людської цивілізації; *стратегічно* – союз західних держав, у котрих домінує ліберал-демократична ідеологія; *воєнно-стратегічно* – держави-учасниці НАТО; *соціально* – орієнтацію на „торговельний устрій” і „ринкові цінності” (насамперед, модель США). Протилежне *євразійству*.

Багатополярний світ – на сучасному етапі суто теоретична концепція, котра передбачає співіснування декількох *Великих Просторів*. Можливе лише після подолання *однополярного світу*.

Біполярний світ – природна геополітична конструкція, котра віддзеркалює в планетарному масштабі закон фундаментального дуалізму: *таласократія проти телурократії*.

Блок – об'єднання декількох держав, котре значно змінює їхню стратегічні і геополітичні якості та виводить їх на вищий рівень планетарної діяльності. За законом „*просторової прогресії*” утворення блоків – процес, котрого не можна уникнути.

Великий Простір (Grobraum) – термін Шмідта – означає об'єднання декількох держав у єдине стратегічне утворення. Виникнення Великих Просторів обумовлено теорією „*просторової прогресії*”.

Вісь геополітичний союз двох або декількох геополітичних столиць.

Ворог (лат. – *hostis*) – термін Шмідта – суто політичне поняття, котре означає сукупність зовнішніх державних, соціальних, етичних чи релігійних утворень, які стоять на позиціях, протилежних позиціям стратегічної столиці. Не має морального навантаження і може динамічно переноситися на різні утворення. Рухлива категорія. Протилежне – *друг*.

Географічна вісь історії (осьовий ареал, heartland) – термін Макіндера, котрий означає внутріконтинентальні євразійські території, навколо яких відбувається просторова динаміка історичного розвитку. Співпадає з Росією.

Геополітичний дуалізм – основний принцип геополітики, котрий утверджує в якості рушія історичного процесу протиставлення таласократії та телурократії.

Геоеконіміка – відгалуження атлантистської геополітики. Розглядає простір в утилітарно-економічному значенні. Одна із пріоритетних дисциплін „таласократичного” аналізу.

Геостратегія – воєнні аспекти геополітичного аналізу.

Держава-Нація – світська держава з яскраво вираженим центризмом. Політичне утворення, в котрому державні форми призводять до народження етносу і його культури. Відрізняється від понять “етнічне утворення” (грумада, народ) та “імперія”.

Друг (лат. – *amicus*) – термін Шмідта – суто політичне поняття, котре означає сукупність зовнішніх державних, соціальних, етнічних чи релігійних утворень, які стоять на позиціях, що співпадають з позиціями стратегічної столиці. Не має морального навантаження і може динамічно переноситися на різні утворення. Протилежне – *ворог*.

Євразійство – складне геополітичне поняття, котре об’єднує в собі: *історично* – східний сектор людської цивілізації; *політично* – актуальний або потенційний блок держав і націй, які відмовилися визнавати вимоги ліберально-демократичної ідеології; *стратегічно* – альянс східних, телуократичних держав; *соціально* – орієнтація на ідеократію, соціальну державу, некапіталістичний, неринковий економічний устрій.

Життєвий простір – термін Хаусхофера – мінімальний територіальний обсяг, котрий дозволяє народу досягти реалізації своїх історичних і політичних прагнень.

Захід – синонім *таласократії, атлантизму*.

Інтеграція – в геополітиці означає різноманітні форми об’єднання декількох просторових секторів. Інтеграція може здійснюватися як на основі воєнної експансії, так і мирним шляхом. Існує декілька мирних шляхів геополітичної інтеграції – економічний, культурний, мовний, воєнно-стратегічний, політичний, релігійний тощо. Всі вони можуть призвести до однакового кінцевого результату – збільшення стратегічного і просторового об’єму блоку.

Колонія – територія, підконтрольна силі, яка визначена водним простором. Розглядається як тимчасова і зовнішня база, відчужена від загального геополітичного простору метрополії. Протилежне *провінції*.

Кордон – в геополітиці існує два види кордонів: кордон-лінія і кордон-полюс. **Кордон-лінія** репрезентує морську межу. **Кордон-полюс** – сухопутна межа. Завдання геополітичного блоку, котрий претендує на дії в планетарному масштабі, – зробити для себе кордони-лінії максимальними, а для супротивника – мінімальними та навпаки.

Неоатлантизм – сучасна версія атлантизму, котра відкидає мондіалізм (навіть правого спрямування) як завчасне і нездійсненне в умовах нинішнього проекту. Вважається, що замість *Єдиного Світу* відбудеться зіткнення цивілізацій. Один із представників неоатлантизму С.Хантингтон.

Новий порядок – проект масштабної геополітичної реорганізації.

Новий світовий порядок – те ж саме, що й мондіалізм і проекти щодо утворення Світового Уряду.

Номос – термін Карла Шмідта – означає базовий принцип організації будь-якого простору (географічного, соціального, політичного, економічного, культурного тощо). Синонімічний поняттю „порядок”, „закон”, „уклад”. Номос Суші – телуократія, номос Води (чи Моря) – таласократія.

Однополярний світ – геополітична модель, котра склалася після поразки в „холодній війні” та розвалу СРСР. Єдиним домінуючим полюсом став атлантизм і США.

Пасіонарність – термін Гумільова – означає внутрішню енергетику етносу, рушійну силу культурного, політичного і геополітичного творення.

Регіоналізм – орієнтація на автономність *периферійних просторів*. Має декілька форм – економічну, культурну, політичну і стратегічну.

Санітарний кордон – штучне геополітичне утворення, що слугує для дестабілізації двох великих сусідніх держав, які здатні створити серйозний блок, котрий, в свою чергу, стає загрозливим для третьої сторони. Класичний хід в стратегії атлантистів в їх протистоянні континентальній інтеграції Євразії, зокрема щодо тенденції зближення Німеччини та Росії.

Таласократія (гр. – влада через моря або морська могутність) – характеристика держав і націй з домінуванням мореплавства (див. атлантизм, торговий устрій).

Теллуократія (гр. *влада через землі або сухопутна могутність*) – характеристика держав з явною сухопутною геополітичною орієнтацією.

Широтна інтеграція – інтеграція по паралелях, найбільш вразливий і складний момент зв’язування підконтрольних Центру геополітичних просторів. Має здійснюватися максимально мирними та дипломатичними засобами. Вона заснована на поступовому приєднанні різномірних регіонів до центральної частини через просторову ієрархію найбільш лояльних Центру секторів.

Широтна експансія – експансія по паралелях, агресивна геополітична тенденція, невід’ємно породжує конфліктні ситуації. Геополітична стратегія наступального характеру. Майже завжди супроводжується воєнними конфліктами.

Heartland (англ. – середина земля); див.; *Географічна вісь історії* – термін Макіндера.

Hinterland (нім. – задня земля) – територія, котра пролягає углиб континенту від узбережної лінії; термін, характерний для таласократичного аналізу простору.

3. Загальна характеристика України як суб’єкта геополітики

Міжнародні відносини є сферою спілкування та взаємодії людей, насамперед на міждержавному рівні. Серед найважливіших питань міждержавних відносин – соціально-економічні, національно-історичні, культурні чинники та закономірності, котрі визначають:

- характер і форми міжнародного життя;
- місце та роль національно-державних інтересів у формуванні світової політики;
- проблеми державного суверенітету та національної безпеки;
- джерела і форми міждержавних конфліктів, воєн, шляхи та форми їх запобігання.

- *Геополітичне становище* держави характеризується її географічним положенням щодо інших держав, політичних організацій та воєнних союзів.

- *Геоелекономіка* є рівнодіючою природних ресурсів держави, історичної творчості народу та світового розподілу праці, а геостратегія є результатом суб'єктивних намагань щодо просування та захисту національних інтересів і реалізації національних пріоритетів у конкретних геополітичних обставинах. Практика співіснування міжнародного співтовариства свідчить, що зовнішня політика держави може ґрунтуватися лише на комплексному використанні усіх трьох характеристик у конкретний історичний проміжок часу: „життєвих інтересів”, геоелекономіки, геостратегії.

Процеси, котрі відбуваються в світі, безпосередньо пов'язані із національною безпекою та життєво важливими інтересами України, розташованої на межі декількох світових цивілізацій: східнослов'янської спільноти із західними (чехи, словаки, поляки) та південними слов'янами (Балканські держави), угорською і романською групами (Угорщина, Молдова, Румунія), мусульманським світом (Крим, Кавказ, Туреччина, Гагаузія), де безпосередньо перетинаються інтереси Росії та Заходу, особливо англосаксонської спільноти (США, Великої Британії, Німеччини) та лідера романського світу Франції. При цьому, висвітлюючи геополітичне положення держави, дуже важливим є дати відповідь на питання: у сфері чийх життєвих інтересів і геополітичних координат перебуває конкретна держава, з чікими інтересами українські інтереси співпадають, різняться чи вступають у протиріччя, відтак з ким можливі міждержавні відносини на рівні добросусідських, партнерських, суперницьких або конфронтуючих.

Україна є привабливою тим, що є найбільшою в Європі за територією, багатою природними ресурсами та родючими ґрунтами, а також за своїм геополітичним статусом і можливостями не є супердержавою, а типовою регіональною силою.

Так, Е. Лисицин стверджує, що розташування України в центральному регіоні робить її такою, що кожна інша держава регіону має до неї власний інтерес, із цієї ж причини зацікавлені не лише окремі держави, а й навіть певні об'єднання держав, котрі перебувають за межами даного регіону. Інтерес (як внутрішній, так і зовнішній) значно зростатиме в разі успіху України в напрямку економічних перетворень з огляду на її величезний потенціал. Саме це є однією із передумов, щоб інтереси України та її вплив на сучасне і майбутнє миру та безпеки в Європі стали реальністю в архітектоніці континентального геополітичного простору.

Таким чином, українську геостратегію визначають три головні парадигми, взаємодія яких і є конфігурацією зовнішньополітичних орієнтацій держави: євроатлантична, євразійська, чорноморська (або ПСП – Південно-Східний пояс). Всі вони мають досить глибокі історичні коріння та зумовлені низкою геополітичних чинників, що свідчить про їх об'єктивність і важливість для існування держави. Вони є традиційними для політичного життя країни. Кожного разу, коли Україна діставала можливість жити власним життям, вона мала визначатись, насамперед, у цих напрямках: з ким боротись, кому протистояти, а з ким укласти угоди і навіть союзницькі відносини. Історія свідчить, що кожен із напрямків не може бути для

України переважаючим, бо з усіх трьох боків сюди йшли як війська для загарбання, так і досягнення цивілізації. Відтак так звана багатовекторність політики є природною для України, головне, щоб суб'єкти управління національною безпекою могли знаходити оптимальні рішення за допомогою використання механізму балансу між цими світовими силами і власними інтересами.

Дезінтеграція СРСР дозволила світовому співтовариству перейти до реалізації більш природної моделі співіснування – розвитку земних цивілізацій. У сучасній геополітиці виділяють такі регіональні цивілізації:

східноправославна,
західно християнська,
латиноамериканська,
африканська,
ісламська,
індуїстська,
конфуціанська,
буддистсько-тихоокеанська,
одна локальна – іудейська.

Неважко помітити, що сучасні структури безпеки виникають та розвиваються саме в межах сучасних цивілізацій чи регіонів їх існування. Причому нині не існує цивілізацій, які б розвивалися без конфліктів з іншими. Саме потреба мати в боротьбі за „місце під сонцем” відповідні переваги над конкурентами, супротивниками та ворогами й обумовлює останні десятиріччя найбільш швидкі темпи розвитку безпекової галузі в порівнянні з іншими видами соціально корисної діяльності.

Набуття Україною політичної незалежності виявило унікальну особливість її геостратегічного положення, яке виходить далеко за межі Європи та може оцінюватися під ракурсом історичної взаємодії народів і різних верств суспільства. Україна є однією з найбільших європейських держав з територією в 603 тис. км² та населенням біля 48 млн. осіб. Географічний центр європейського континенту знаходиться в Україні. Через Україну проходять межі провідних світових цивілізацій. Виходячи із цього, загрози та небезпеки національній безпеці та життєво важливим інтересам України мають сприйматися як повсякденна реальність існування та взаємодії українського суспільства з оточуючим нестабільним світом.

Природним є також той факт, що в центрі уваги розвідувальних співтовариств знаходиться процес визначення Україною власного місця в Європі та світі: **формування структури інтересів і пріоритетів у зовнішній політиці є надзвичайно важливим для забезпечення національної безпеки.** Підвищений інтерес до цієї проблеми мотивований ще й тим, що з вирішенням зазначених питань тісно пов'язаний, насамперед, вибір пріоритетів у воєнно-економічному і військово-технічному співробітництві як впливових чинників забезпечення, з одного боку, національної безпеки в складних умовах становлення української державності, а з іншого – її вплив на безпеку та інтереси іноземних партнерів.

Нині зовнішня політика майже всіх держав світу характеризується двома векторами:

перший – намаганням зберегти політичну незалежність;

другий – знайти надійних партнерів для економічної, політичної та військово-стратегічної інтеграції.

Безумовно, процес визначення та реального наповнення обох цих векторів практичним змістом впливає на рівень загроз та небезпек з боку іноземних партнерів та їх характер щодо України як нового самостійного суб'єкта геополітики.

Загальновизнано, що за своїми нинішніми можливостями Україна є державою регіонального рівня сили. З цієї причини українська політична еліта і громадська думка на практиці випробовуватимуть на регіональному рівні такі головні базові принципи сучасної геополітичної доктрини:

раціональні смислові концепти національно-культурної ідентичності,

чіткого визначення національних інтересів та їхніх пріоритетів,

легітимної незалежності від будь-яких держав у прийнятті рішень,

усвідомлення культурних та історичних стандартів і орієнтирів суспільного розвитку;

вимоги моральної та політичної відповідальності в прийнятті рішень,

наявність волі в розвитку і підтримці рівноправності та взаємовигідного міжнародного партнерства.

Враховуючи, що Україна перебуває на стику *західної цивілізації, православного та ісламського світу*, вона вимушена активно включатися в їхні відносини, запобігати непорозумінням, котрі виникають між ними. У цьому зв'язку українська правляча еліта намагається дистанціюватися від чужої гри та старанно вести власну: недопущення перетворення України на об'єкт геополітичних маніпуляцій, запобігання надмірному тиску, в тому числі й із застосуванням спеціальних оперативних засобів і методів спецслужб, з метою коригування її політики в бажаному для впливових іноземних держав та інших учасників міжнародно-правових відносин напрямі.

Стратегічний вибір на приєднання до європейських інтеграційних процесів жодною мірою не повинен позначитися на зусиллях щодо забезпечення інтересів України на пострадянському просторі. З цього випливає, що взято курс на утвердження України як впливової європейської держави, європейського центру сили.

Сучасна геостратегічна (військово-політична) ситуація в Європі та навколо України характеризується розвитком партнерства та співробітництва між країнами Заходу і колишньої Організації Варшавського Договору, їхньою активною участю в модернізації системи європейської колективної безпеки. Усвідомлюючи себе невід'ємною частиною цього простору, Україна перебуває під впливом силових полів, котрі її оточують, і діють не завжди в одному напрямі.

У 1995 – 1996 рр. Україна досить успішно пройшла перший етап ідентифікації в зовнішньополітичній сфері. Предметом геополітичної доктрини України нині стало:

1) *відслідковування процесів, здатних створити загрозу або небезпеку* існуючим політичним кордонам України та територіальній цілісності держави, ефективній діяльності морських, сухопутних та повітряних комунікацій, інформаційній безпеці держави;

2) відслідковування процесу визначення національних інтересів у модернізації економіки, а також процесів, здатних створити або нейтралізувати чинники економічних загроз та небезпек (характер і рівень залежності України від постачальників сировини та енергоносіїв, позиції держави на традиційних ринках збуту, рівень конкурентоспроможності українських товарів; факторів, що забезпечують стабільність фінансової та грошової системи; створення раціональної стратегії зовнішньополітичної діяльності; впровадження протекціоністської політики, що забезпечує впровадження та інвестування високих наукоємних технологій, а також інформатизацію суспільства; можливість виходу в аерокосмічний простір, наявність аерокосмічних технологій і конкурентоспроможність відповідних галузей української промисловості; позиція держави на ринку озброєнь та військової техніки, можливості військово-технічного співробітництва);

3) *аналіз процесів, котрі сприяють або заважають виникненню чи ліквідації регіональних конфліктів* („низької інтенсивності”), потенційним учасником яких може бути Україна (етнічного і релігійного екстремізму; вивчення в суспільній думці ірраціональних ідеологічних схем; аналіз факторів політичної нестабільності; існування в суспільстві чинників, котрі здатні нейтралізувати передконфліктні ситуації, рівень їх впливу).

У зв'язку з цим первинні фактографічні дані по зазначеному колу питань, характер їхньої оцінки та ставлення до них з боку українських правлячих кіл, плани, наміри та характер заходів відповідного реагування, — набули для стратегічної розвідки іноземних партнерів статусу першочергових. Проте головним питанням, котре постало перед іноземними аналітиками, залишається визначення українською стороною головних геополітичних пріоритетів у розвитку міжнародних і міждержавних відносин, їхня сталість, а також тактика їх реалізації.

Водночас Захід хоче, використовуючи мовну і культурну спорідненість, підштовхнути Україну до нейтралізації російської експансії (якщо остання стане домінуючою не лише в рамках пострадянського простору, а й далеко за його межами).

Росія ж, зі свого боку, яка має стійкий імперський комплекс „майже наддержави”, не підпорядкувавши або не субординувавши в своїх інтересах Україну, навряд чи зможе відчувати себе такою. Саме з цієї причини значна (більша) частина російської еліти вважає вкрай ненормальним і небезпечним явищем самотійну зовнішню і внутрішню політику України.

Зокрема, О.Дугін, радник президента Росії, стверджує: „Суверенітет України є настільки негативним для російської геополітики явищем, що, в принципі, легко може спровокувати збройний конфлікт... Україна як самотійна держава з якимись територіальними амбіціями є величезною небезпекою для усєї Євразії, і без вирішення української проблеми взагалі говорити про континентальну геополітику не має сенсу”.

Питання визначення геостратегічних орієнтирів України — це, перш за все, питання вибору соціально-економічного шляху розвитку. Якщо політична і суспільна ситуація розвиватиметься в такому напрямі, коли можна буде категорично стверджувати, що Україна знаходиться на „західному” шляху розвитку, то при-

сутність України в можливому військово-політичному союзі в рамках СНД буде неможливою. І навпаки, якщо розвиток політичної та суспільної ситуації буде йти так званим „євразійським” шляхом, то Україні доведеться ідентифікувати себе в просторі соціально-економічних і навіть політичних перспектив розвитку Росії.

Насправді, привабливим стратегічним партнером України є Європа. Але, незважаючи на певне прагнення наблизитися до Європи в гуманітарній, культурній та політичній формах, не можна сподіватися на його швидку трансформацію в реальне економічне партнерство. У заповненні вакууму, котрий утворився через відсутність реального геостратегічного партнерства, спостерігається ефект „балансуючих противаг”: наскільки жорстка позиція Росії з тих чи інших питань (щодо України), настільки ж привабливим для українського істеблішменту і суспільної думки є образ Європи, і навпаки.

У даному випадку, додатково можна визначити таку закономірність процесів під час домінування „євразійського вектора” у зовнішній політиці України. У даному випадку виникає багато питань, хоча, з погляду геостратегічних інтересів України, не існує (і не може існувати, враховуючи мовну, культурну та історичну близькість) принципів перешкод для того, щоб визнати Росію не тільки геостратегічним партнером, а й союзником. Такий крок можливий за умови трансформації Російської Федерації в миролюбну, внутрішньо стабільну, демократичну державу з економікою ринкового типу, позбавлену експансіоністських зазіхань, з урегульованими міждержавними відносинами і позбавленої імперського комплексу.

Певна частина вітчизняних експертів вважає, що Україні необхідно уникати масштабного військово-політичного союзу в рамках СНД під егідою Росії. Інша справа — взаємовигідне політичне та економічне співробітництво. Створення ж військово-політичного альянсу може призвести до реставрації протистояння „Схід — Захід”.

Нині найоптимальнішою структурою українсько-російських відносин є господарська, фінансова та гуманітарна кооперація, а політичне співробітництво починає базуватися на нових принципах прагматизму та раціоналізму. Як свідчить практика, поки що економічні інтереси у відносинах України з Росією не приносяться в жертву політичним чи ідеологічним. Українська дипломатія й надалі має бути готовою до нейтралізації будь-яких експансіоністських зазіхань з боку Росії.

З іншого боку, для Заходу Україна також становить інтерес як великий споживчий ринок, джерело відносно дешевої робочі сили, держава з невикористаним виробничим потенціалом. І цей інтерес посилюється із утвердженням іміджу України в очах міжнародної громадськості як синоніму стабільності в європейському регіоні, як держави, котра прагне до адаптації демократичних цінностей в посттоталітарних умовах, а також за умов підйому української економіки.

Проте такий імідж України не завжди вигідний для певних політичних і ділових кіл США, Великої Британії, Франції, Німеччини. Непоодинокі висловлювання з боку фахівців-геополітиків, а також представників спецслужб держав Заходу щодо проблематичності перспектив незалежного розвитку і навіть існування України як суверенної держави.

Україна намагається вести „власну гру”. Одночасно, необхідно бути реалістами. Нині Україна не має повноцінних геостратегічних союзників. Проте, після завершення періоду її ідентифікації на міжнародній арені вони з’являться. Тому головне стратегічне завдання української правлячої еліти полягає у недопущенні ситуації, коли Україна стає предметом геополітичних ігор Росії та США (як це було в 1992 – 1993 рр.).

При цьому як об’єкт „життєвих інтересів” Росії, ЄС та Сполучених Штатів Україна в недалекому майбутньому не позбудеться чинників впливу (а також тиску) з їхнього боку. Проте українська сторона може спрямувати цей процес у цивілізоване русло, використовуючи політичне протистояння Росії та США, ЄС – Північна Америка, Франція (підтримувана Німеччиною) – США. Тому важливо переконливо доводити до представників Заходу, що в нас вигідно вбачити економічного та політичного партнера, а не просто – так звану буферну зону. У цьому випадку правляча еліта України має брати на озброєння французьку тактику реалізації зовнішньополітичної стратегії – „гнучких союзів”.

У процесі реструктуризації партнерства пріоритетів у зовнішньополітичній діяльності спостерігається посилення України на так званому Південно-Східному напрямі. Іншими словами, йдеться про тривимірну систему геополітичних координат „Захід – Росія – Південно-Східний пояс”.

У цьому форматі вагомим здобутком зовнішньої політики може бути зміцнення позицій України в державах Південно-Східного поясу. Це обумовлено також тим, що Україна, як й інші держави Півдня Європи, не може не відчувати „гарячий” подих мусульманського і конфуціанського світу: на українській території проживає чисельна кримськотатарська меншина, діаспора турків-месхетинців, курдів, гагаузів, азербайджанців, афганців, персів, казахів, узбеків, чеченців та інших; представники досить значної китайської та корейської діаспор.

Необхідність проведення активної політики економічного просування України в південному та східному напрямках пояснюється найбільшими в світі обсягами ринків та їх відносною невибагливістю, що важливо з огляду на недостатню конкурентоспроможність українських товарів та промислової продукції. Такі держави, як Китай, Індія, Пакистан, Індонезія, В’єтнам, Іран, Ірак, Єгипет, Нігерія є величезними за обсягами ринками, на яких Україна може проводити активну політику економічного просування своїх товарів, особливо продукції танкобудування, ракетобудування, літакобудування та суднобудування. З іншого боку, тут наявні високі технології та значні обсяги вільних фінансових ресурсів (азіатські „молоді тигри”, країни Перської затоки, Ізраїль, Японія).

Одночасно геополітичні координати „Захід – Росія – Південно-Східний пояс” мають для України значну перевагу. Південно-Східний напрямок дозволяє зменшити вплив історичного досвіду минулого і в майбутньому позбавитися тиску як з боку Росії, так і Заходу; оскільки з переважною більшістю держав цього напрямку Україна не мала самостійних відносин. Тріадний простір дозволяє Україні збільшити ступінь свободи та поле вибору в системі зовнішніх пріоритетів, компенсувати політичні та економічні дисбаланси, котрі існують в діадній системі Росія – Захід.

Таким чином, утвердження України в Південно-Східному регіоні окупиться в подальшому створенням експортно орієнтованої економіки. Через ПСП проходять важливі транспортні комунікації глобального та регіонального рівнів, які мають життєво важливе значення для України, наприклад, чорноморські протоки, ідея відродження „Шовкового шляху” з Китаю, Індії, Пакистану, Афганістану через Іран, Кавказ до Європи.

Звідси, тривимірна система координат має перевагу, бо економічна координата є цілком самостійною, а економічний прагматизм – визначальним фактором. Саме крізь призму економічного прагматизму Україні необхідно відновити господарсько-економічні зв'язки, котрі сприяють ефективній діяльності підприємств і структурним змінам в економіці в межах СНД.

З огляду на необхідність забезпечення національної безпеки важливим є регіон Чорномор'я, де найбільш пріоритетним партнером є Туреччина, бо Україна і Туреччина – дві сторони одного комунікаційного перехрестя. Проте пріоритетність зв'язків з Анкарою не виключає необхідності розвитку відносин з такими державами, як Греція та Болгарія, які тяжіють до тандему Україна – Туреччина і Грузія та Азербайджан, оскільки для них актуальною залишається проблема мінімізації російського, іранського, турецького, британського і американського впливів.

Отже, відносини з цими державами мають важливе політичне значення для України. Вони дозволяють сформувати систему горизонтальних зв'язків у межах СНД без посередництва Росії.

Важливе місце в чорноморській доктрині Україна відводить Молдові та країнам колишньої Югославії. *Балканський регіон* – це судноплавство по Дунаю та можливий канал альтернативного нафтопостачання: з адриатичних терміналів через колишню Югославію та Угорщину в Україну.

Відкриття, розробка та прокладання транспортних комунікацій з нафтоносних родовищ в Азербайджані, Туркменістані, Казахстані та Узбекистані роблять цей регіон привабливим для України з погляду альтернативних джерел енергоносіїв, а регіони Закавказзя та Центральної Азії мають неабияке значення як ринки збуту української продукції.

Важливими для України є *відносини з арабським світом* – етнічним і геополітичним кістяком Близького Сходу та ісламської спільноти. Порівнюючи його з іншими ісламськими центрами сили (тюркським і перським), можна дійти висновку, що арабський чинник є домінуючим і найбільш потужним в ісламському середовищі, хоча і неоднорідним, що виключає можливість однакового підходу до різних держав.

Близький Схід завжди був складним переплетінням інтересів великих держав світу. Для України нормальні відносини з ним не переобтяжені минулим, а тому мають перспективу. В арабському середовищі Україна здатна знайти свої точки опори, тим більше, що ринки арабських країн є більш відкритими для українських товарів, ніж Західні. Та й інтерес до України з боку Єгипту, Тунісу, Сирії, Лівії та інших держав може об'єктивно зростати.

І, нарешті. *Семиріччя*. Це географічна зона, де знаходяться витоки семи з найбільших річок азіатського континенту. До неї входять регіони Східної та Півден-

но-Східної Азії, Індостану та азіатської частини Тихоокеанського регіону, тобто від Індії до Японії з заходу на схід та від Монголії до Індонезії з півночі на південь.

Держави Семиріччя мають для України перспективне геополітичне значення. Пояснюється це гігантським обсягом ринків таких країн, як Індія, Китай, Пакистан, Таїланд, В'єтнам, орієнтованих на задоволення потреб у сфері оборони та національної безпеки. До того ж економіка багатьох держав динамічно розвивається і вимагає значних матеріальних ресурсів, котрі не можуть бути віднайдені в межах регіону. Характерним є приклад Китаю, який з 1992 рр. є одним із найбільших імпортерів української продукції.

Японія, інші промислово розвинуті держави Південно-Східної Азії теж є надзвичайно привабливими для України з огляду на їх фінансовий потенціал і високотехнічні „ноу-хау”. Незважаючи на неадекватний зворотний процес, можна сподіватися на його посилення у разі успіху економічних реформ в Україні.

4. Сучасні загрози геополітичній безпеці

Відповідно до ст. 7 Закону України „Про основи національної безпеки України” до основних загроз національним інтересам і національній безпеці в зовнішньополітичній та внутрішньополітичній сферах належать:

у зовнішньополітичній сфері:

посягання на державний суверенітет України та її територіальну цілісність, територіальні претензії з боку інших держав;
спроби втручання у внутрішні справи України з боку інших держав;
воєнно-політична нестабільність, регіональні та локальні війни (конфлікти) в різних регіонах світу, насамперед поблизу кордонів України;

у внутрішньополітичній сфері:

порушення з боку органів державної влади та органів місцевого самоврядування Конституції, законів України, прав і свобод людини і громадянина, в тому числі при проведенні виборчих кампаній, недостатня ефективність контролю за дотриманням вимог Конституції і виконанням законів України;

можливість виникнення конфліктів у сфері міжетнічних і міжконфесійних відносин, радикалізації та проявів екстремізму в діяльності деяких об'єднань національних меншин та релігійних громад;

загроза проявів сепаратизму в окремих регіонах України;

структурна та функціональна незбалансованість політичної системи суспільства, нездатність окремих її ланок до оперативного реагування на загрози національній безпеці.

4.1. Сучасні світові цивілізації як загроза геополітичній безпеці України

Концептуально загрози геополітичній безпеці України слід розглядати крізь призму глобальних проблем сучасності, котрі знаходять свій вияв в існуванні та стратегії просування інтересів світових цивілізацій, передусім: західно-християнської, східно-православної, мусульманської, індуїстської і буддистсько-тихоокеанської.

Під **світовою цивілізацією** будемо розуміти найвищу стадію розвитку народу, який оволодів концептуальними знаннями і значним простором, який забезпечує йому стійкий розвиток в глобальному історичному процесі.

Так, на просторі **західно-християнської цивілізації** відсутній необхідний запас сировини для промисловості, втім концепція її розвитку зазнає труднощів. Основною економічною зброєю цієї цивілізації виступає позиковий відсоток. Економіка побудована на основі фінансового капіталу. Звідси стає зрозумілою, її певна агресивність в боротьбі за життєвий простір з метою підпорядкування багатих сировиною регіонів своїй волі на основі уніфікації концепції розвитку „вільний світ гарант прав людини”. Світова латентна еліта продовжує в прискореному темпі ліквідувати національні перегородки у натовпу. Причому як основний засіб для цього виступає міграція народів Азії і Африки, зміна політики вступу до НАТО, наслідком чого є його розширення. Як Центр-Лідер тут виступає провідник westernістської цивілізації США.

Більшість країн цієї цивілізації входять до складу військового блоку НАТО— військової організації цієї цивілізації. Однак розширення НАТО і прийом до його складу країн колишнього Варшавського Договору, змусило США до заяви про необхідність перегляду власного статусу і взагалі ролі США у НАТО. Більше того, концепція розвитку даної організації передбачає зміну як самої назви, так і основної спрямованості її діяльності.

Окремо слід говорити про відсутність будь-яких гарантій щодо незастосування акцій впливу на політику країн, що входять до цього блоку.

Німеччина прагне стати провідною державою Європи, що не подобається США і Франції.

Інтенсивне проникнення *Італії* на Балкани через Албанію зовсім не подобається Німеччині, Франції і Греції.

Між *Грецією* і *Туреччиною* існують непримиренні суперечності через Кіпр.

Після розпаду СРСР у середині 90-х рр. Греція вже офіційно визначила в своїй новій військово-політичній доктрині ворогом номер один – Туреччину.

Нарешті, Греція хворобливо сприймає будь-яке зближення інших країн з Македонією і демографічну експансію мусульман на Балканах. Військово-політична активність цієї цивілізації виявляється як в „розширенні НАТО на схід”, так і в прагненні замінити ООН на НАТО при розв’язанні світових проблем, що викликає напруженість у взаєминах з іншими цивілізаціями. Ця цивілізація економічну експансію підкріплює військово-політичною.

Відтак, вступаючи до НАТО, Україна, з одного боку, приєднується до вже оновленого НАТО, акцент в арсеналі застосування засобів якого може бути змінено, а з проголошенням наміру США до зміни свого статусу та формату участі у цій організації її вплив на міжнародну ситуацію зменшуватиметься. З іншого боку, вступаючи до НАТО, Україна не позбувається проблем з країнами, що входять до нього, передусім із Туреччиною, яка має територіальні зазіхання на півострів Крим. Відтак членство в НАТО не розв’яже внутрішніх проблем між її учасниками, втім додасть проблем із взаєминами з Росією. Отже, вступ України до НАТО слід роз-

глядати прагматично і раціонально, без зайвого пафосу і переоцінки власної користі. НАТО стоїть на порозі реформування, тому участь України у даній організації має розглядатися з урахуванням тих обставин, щоб не зашкодити національній безпеці, оскільки вступаючи до нового, ще невідомого, ми не можемо прогнозувати користь і вигоду, втім маємо однозначний мінус: погіршення стосунків із Росією, котра є системостворюючим компонентом наступної цивілізації східно-православної.

Східно-православна цивілізація найбільш молода з тих, що розглядаються, відроджується з руїн СРСР і системи Соціалізму. Раніше деякі моменти цієї цивілізації були видимими в політичних устремліннях СРСР. Ця цивілізація поки не має відпрацьованої концепції розвитку і в напочатку ХХІ ст. в ній поки йде процес формування концепції розвитку на базі цінностей західно-християнської цивілізації.

Мусульманська цивілізація (ісламський світ), або як її часто називають “мусульманський світ”, через коранічні традиції не має в своєму розпорядженні сучасно освіченого населення – відсутній необхідний набір знань. Проте можна припустити, що поступово цей недолік буде усунений. Річ у тому, що у складі цієї цивілізації є різні народи і різні схеми структурного управління – різні державні форми, і це дозволяє їм ефективно освоювати різноманітні знання (Ірак – хімія, біологія; Пакистан – ракетно-ядерна зброя; Іран – ядерна енергетика т. ін.). Проте маловірогідно, що в найближчому майбутньому Мусульманська цивілізація зможе відкрито вступити в боротьбу за панування навіть на рівні регіону, оскільки в її складі поки немає Центру–Лідера, здатного очолити цю боротьбу. Араби розділені державними кордонами і локальними інтересами, іранський народ поки не має необхідного авторитету у арабів, турки взагалі прагнуть грати роль Західної Держави в Мусульманській цивілізації, а величезна Індонезія прагнути інтегруватися не з Ісламським світом, а відігравати самостійну роль в своєму регіоні. Поки йде активна боротьба за лідерство, якій немає кінця (у 60-х рр. Єгипет, у 70–80-х рр. Лівія, 80–90-х рр. Ірак і Іран, 90-х рр. Пакистан і т.д.). Ймовірно, до встановлення Центру–Лідера якісь серйозні загрози іншим цивілізаціям вона становити не зможе. Крім того, контрольований цією цивілізацією простір достатньо великий і проблеми її внутрішнього розвитку превалюють над зовнішніми її проблемами, особливо це стало помітно, коли світовим правителям вдалося увігнати в 1948 р. в її достатньо монолітне тіло чужорідний елемент Ізраїль і активізувати християнську конфесію в Лівані. Це породило непримиренний конфлікт між Ізраїлем і арабськими країнами, Іраном, Суданом. З іншого боку натягнуті відносини Ірану і Туреччини носять непримиренний характер і сягають корінням у XIV–XV ст. Через це ісламська Туреччина ближче до Ізраїлю, ніж до арабських країн. Ідеологічне прагнення Туреччини створити Великий Туран суперечить інтересам Ірану і України. Нарешті світський іслам Туреччини непримиренний з фундаменталізмом ісламу Ірану. Активна міжнародна позиція України, яка звільнилась з пут розгляду лише власних проблем, свідчить про наявність інтересів щодо арабських країн. Передусім для України є вигідним будь-які конфліктні ситуації між Туреччиною та іншими країнами, зокрема Росією та Іраном, оскільки саме Туреччина є найбільш небезпечним противником на геополітичній арені для України.

Поки Росія ще зберігає політичні інтереси на Кавказі, сформовані в рамках СРСР, і тому для неї однаково неприємні як прагнення Ірану до Азербайджану, так і спроба проникнення Туреччини на Північний Кавказ.

Треба відзначити і те, що СРСР, приблизно з моменту свого виникнення, постійно намагався стати Центром-Лідером для цієї цивілізації. Це прагнення мало під собою ґрунт, оскільки ісламський простір в СРСР завжди був значний. Проте навіть в найкращі роки СРСР вдавалося стійко контролювати не більше 50% мусульманської цивілізації із-за вузькості державної ідеології. Саме боротьба за контроль над цією цивілізацією і постійно зіштовхувала СРСР із Заходом. Треба думати, що ця боротьба не закінчилася, і тимчасовий вакуум після відходу СРСР не змогла зайняти ніяка інша сила. Ймовірно, прихід туди Росії приведе до зародження своєрідного Центру-Лідера цієї цивілізації. Мусульманська цивілізація є найбільш близьким історичним сусідом російсько-православної цивілізації. Тому ступінь їх взаємозв'язків досягає рівня взаємопроникнення. Досить послатися на два приклади. Релігійна і філософська думка Росії не один раз намагалася теоретично обґрунтувати єдині позиції двох конфесій (“Питання митрополиту Санкт-петербурзькому і Ладозькому Іоанну і ієрархії російської православної церкви” Спб., 1993–996 рр., що вийшла за підписом” Внутрішній Предіктор СРСР” – найбільш фундаментальна політика в цьому ряду.). Цивільна адміністрація і військові чини часто використовували своїх людей для трактування Корану. Спеціальні державні структури готували з місцевого населення ці кадри на рівні зброї 3-го пріоритету вони безкровно вирішували самі конфліктні питання. На жаль, радянська атеїстична система виключила широку підготовку цих фахівців на рівні військово-політичних училищ і академій – результати видно по розвитку конфліктів в Середній Азії і на Кавказі, особливо в Чечні, де застосовують в масовому порядку зброю 5-6 пріоритету і з розумінням говорять, але не використовують 4-й пріоритет.

Індуїстська цивілізація має обмежений простір на суші, і проблеми перенаселеності не дозволяють поки забезпечити необхідний рівень освоєння знань всім народом, для якого пошук “хліба насущного” найважливіше. Проте освоєння ракетно-ядерних технологій до 1998 р. показало, що, не дивлячись на величезні труднощі динамізм розвитку цієї цивілізації наростає. Разом з тим, у цієї цивілізації немає повного набору енергосировинних ресурсів, але Центр-Лідер є – Індія. Вказані вище обставини дають підставу припускати, що її розвиток може в перспективі носити характер і силового розширення життєвого простору. Між Індією і Пакистаном існує з початку утворення цих країн постійний конфлікт на релігійному ґрунті через штат Джамму і Кашмір. Поява ядерної зброї в цих країнах ймовірно знизить інтенсивність їх протистояння. Суперечності Індії і Китаю в даний час майже зійшли нанівець.

Буддистсько-тихоокеанська цивілізація має значно більші просторові розміри, ніж попередня, але всі її проблеми властиві і даній цивілізації. Величезна чисельність населення і в цій цивілізації створює дефіцит простору на суші, проблеми перенаселення і недолік енергосировинних ресурсів. Остаточо Центр-Лідер тут не визначений, але на цю роль претендують Китай і Японія. Така подвійність відносно Центру-Лідера пояснюється багатьма чинниками і перш за все різними ідеологічними концепціями. У Китаї буддизм і конфуціанство поки приховані за націо-

нальним комунізмом, який багато сприйняв перш за все від конфуціанства. У Японії також дві релігії – буддизм і синтоїзм. Як і у попередньої цивілізації особливості її розвитку можуть в перспективі носити характер силового розширення життєвого простору, вірніше, закріплення після проведення демографічної експансії. Між Китаєм і Японією йде таємна боротьба за лідерство в Азіатсько-тихоокеанському регіоні, звідки вони спільними зусиллями поступово витісняють інші цивілізації. Нарешті Китай в цьому регіоні проводить активну демографічну експансію з основним напрямом на Південь (творцем цієї політики був ще Мао Цзе-дун). Велике побоювання викликає в Японії і перспектива створення єдиної Кореї, військова і економічна потужність якої могла б порушити баланс сил. Подвійність і невизначеність Центру-Лідера дозволяє іншим цивілізаціям робити прямий вплив на неї. При цьому між Росією і цими країнами існують локальні суперечності (недостатня відрегульованість демографічних питань з Китаєм і територіальні претензії Японії на частину Південних Курил), а холодні і труднодоступні її території в цьому регіоні не можуть сприяти масовій демографічній експансії з цих країн. Нарешті і економічні інтереси російсько-православної цивілізації в цьому регіоні невеликі.

Можна вважати, що епоха прямих силових зіткнень між цивілізаціями з використанням зброї 6-го пріоритету відійшла в минуле. В найближчому майбутньому найімовірніше боротьба між ними вестиметься зброєю вищих світоглядних пріоритетів. Причому в кожній з цивілізацій, що розглядалися вище, будуть свої спонукальні до боротьби причини. Для західно-християнської – це боротьба за сировину, для Індуїстської і Буддистської-тихоокеанської – боротьба за простір для вирішення, в першу чергу, демографічних проблем. Для російсько-православної і Мусульманської цивілізації внутрішні проблеми превалюватимуть над зовнішніми (придбання нових знань і спроби локальних поліпшень). Разом з тим треба завжди пам'ятати, що міцність усіх цих цивілізацій різна і завжди є слабкі ланки, використовуючи які Україна може творити власну стратегію безпеки.

5. Система забезпечення геополітичної безпеки

Система забезпечення геополітичної безпеки – організована державою система суб'єктів: державних органів, громадських організацій, посадових осіб та окремих громадян, об'єднаних цілями та завданнями щодо просування забезпечених недоторканістю національних інтересів у геополітичній сфері.

Ураховуючи те, що органом стратегічного управління національною безпекою виступає Рада національної безпеки і оборони України, відповідно до розглядуваної нами сфери життєдіяльності геополітичної безпеки проаналізуємо суб'єктів управління національною безпекою саме у даній сфері.

Основним суб'єктом управління геополітичною безпекою виступає Міністерство закордонних справ України (МЗС України).

МЗС України – центральний орган виконавчої влади, є головним (провідним) органом у системі центральних органів виконавчої влади із забезпечення реалізації державної політики у сфері зовнішньої безпеки України та координації заходів у цій сфері.

МЗС України у своїй діяльності керується Конституцією України, законами України, актами Президента України, Кабінету Міністрів України, міжнародними договорами України, а також Положенням МЗС України узагальнює практику застосування законодавства з питань, що належать до його компетенції, розробляє пропозиції, спрямовані на вдосконалення цього законодавства, й у встановленому порядку вносить їх на розгляд Президентів України та Кабінету Міністрів України.

Основними завданнями МЗС України в сфері управління геополітичною безпекою є:

- участь у забезпеченні національних інтересів і безпеки України шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства;
- сприяння забезпеченню стабільності міжнародного становища України, піднесенню її міжнародного авторитету, поширенню у світі образу України як надійного і передбачуваного партнера;
- забезпечення реалізації державної політики з питань інтеграції України до Європейського Союзу у сфері зовнішньої політики та безпеки; створення сприятливих зовнішніх умов для зміцнення незалежності, державного суверенітету, економічної самостійності та збереження територіальної цілісності України;
- забезпечення відповідно до наданих повноважень цілісності та узгодженості зовнішньополітичного курсу України;
- захист прав та інтересів громадян і юридичних осіб України за кордоном;
- сприяння розвитку зв'язків із зарубіжними українськими громадами та надання цим громадам підтримки і захисту відповідно до норм міжнародного права та чинного законодавства України.

МЗС України відповідно до покладених на нього завдань виконує такі функції:

- 1) бере участь у здійсненні зовнішньополітичної діяльності держави в сфері міжнародної безпеки;
- 2) розробляє пропозиції щодо засад зовнішніх зносин в сфері безпеки і у встановленому порядку подає їх Президентів України;
- 3) розробляє і подає Президентів України та Кабінету Міністрів України пропозиції щодо ініціатив міжнародного характеру та заходів, спрямованих на підвищення ефективності співпраці України з іноземними державами і міжнародними організаціями в сфері міжнародної безпеки;
- 4) вносить у встановленому порядку на розгляд Президентів України, Кабінету Міністрів України пропозиції щодо розроблення проектів законодавчих та інших нормативно-правових актів з питань забезпечення політики зовнішньої безпеки;
- 5) розробляє і подає Президентів України та Кабінету Міністрів України пропозиції щодо реалізації державної політики з питань інтеграції України до Європейського Союзу у сфері зовнішньої політики та безпеки, провадить відповідні заходи та координує заходи, здійснювані органами виконавчої влади у цій сфері;

6) проводить роботу щодо підвищення ролі права міжнародної безпеки у міжнародних відносинах;

7) сприяє розширенню безпекових, політичних, економічних, науково-технічних, культурних, гуманітарних та інших зв'язків України з іноземними державами і міжнародними організаціями;

8) сприяє взаємодії органів виконавчої влади з органами законодавчої і судової влади в частині здійснення ними зовнішніх зносин та дотримання міжнародних зобов'язань України в сфері зовнішньої безпеки;

9) вносить у встановленому порядку пропозиції щодо укладення міжнародних договорів у сфері зовнішньої політики та безпеки України, припинення, зупинення їхньої дії, в тому числі разом з іншими центральними органами виконавчої влади, а також погоджує подання таких пропозицій міністерствами та іншими органами виконавчої влади;

10) бере участь у приведенні національного безпекового законодавства України у відповідність з її міжнародними зобов'язаннями та міжнародно-правовими нормами, готує висновки і пропозиції щодо проектів законів, інших нормативно-правових актів з питань зовнішньополітичної безпекової діяльності, міжнародних відносин;

11) оформлює або за дорученням Кабінету Міністрів України у встановленому порядку надає повноваження на укладення міжнародних договорів у сфері зовнішньої політики та безпеки, а також на участь у роботі міжнародних безпекових організацій;

12) здійснює загальний нагляд за виконанням міжнародних договорів України у сфері зовнішньої політики та безпеки;

13) зберігає оригінали текстів міжнародних договорів України, документів міжнародних організацій, їхні завірени копії та офіційні переклади, а також інші матеріали з питань зовнішньої політики та безпеки;

14) здійснює опублікування міжнародних договорів України у „Зібранні діючих міжнародних договорів України”, а також забезпечує офіційний переклад міжнародних договорів у сфері зовнішньої політики та безпеки державною мовою України відповідно до статті 20 Закону України „Про міжнародні договори України”;

15) забезпечує підтримання дипломатичних зносин з іноземними державами, представництво України у міжнародних безпекових організаціях, органах та спеціальних місіях з питань безпеки;

16) сприяє діяльності іноземних дипломатичних представництв та консульських установ, представництв міжнародних безпекових організацій в Україні, а також здійснює контроль за додержанням дипломатичних і консульських привілеїв та імунітетів;

17) здійснює функції дипломатичного протоколу у сфері забезпечення зовнішніх зносин з іноземними державами та міжнародними організаціями;

18) координує заходи, здійснювані органами виконавчої влади у сфері зовнішньої політики та безпеки;

19) сприяє міністерствам, іншим центральним органам виконавчої влади у здійсненні ними міжнародних зв'язків у сфері безпеки, надає їм відповідну методичну, консультаційну та інформаційну допомогу;

20) погоджує у встановленому порядку директиви, вказівки і технічні завдання відповідно міністерствам, іншим органам виконавчої влади та офіційним делегаціям, уповноваженим узяти участь в роботі сесій органів міжнародних організацій, конференцій, у переговорах, консультаціях, засіданнях міжурядових комісій та інших органів;

21) здійснює керівництво дипломатичними представництвами України за кордоном, консульськими установами України за кордоном, представництвами України при міжнародних організаціях;

22) вносить в установленому порядку на розгляд Президентів України пропозиції щодо створення, реорганізації та ліквідації дипломатичних представництв України за кордоном, консульських установ України за кордоном, представництв України при міжнародних організаціях;

23) вносить на розгляд Кабінету Міністрів України пропозиції щодо створення, реорганізації та ліквідації представництв МЗС на території України;

24) здійснює інформаційне забезпечення Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України з питань зовнішньої політики та безпеки;

25) виступає із заявами і роз'ясненнями щодо питань зовнішньої політики та безпеки України, опубліковує повідомлення та поширює прес-релізи із зазначених питань;

26) розповсюджує інформацію про Україну за кордоном;

27) організовує на території України та за кордоном консульську роботу, забезпечує візову політику України, здійснює в межах своїх повноважень паспортне забезпечення;

28) через дипломатичні представництва України за кордоном, консульські установи України за кордоном вживає заходів для поновлення порушених прав юридичних осіб та громадян України;

29) забезпечує громадянам України можливість користуватися у повному обсязі правами, наданими їм законодавством країни перебування та міжнародним правом;

30) бере участь у розробленні проектів Державного бюджету України і загальнодержавних програм з питань зовнішньої політики та безпеки;

31) забезпечує в межах своєї компетенції реалізацію державної політики стосовно державної таємниці, контроль за її збереженням у центральному апараті МЗС України, в дипломатичних представництвах України за кордоном, консульських установах України за кордоном, представництвах України при міжнародних організаціях, представництвах МЗС України на території України;

32) організовує вжиття заходів щодо цивільної оборони, забезпечує евакуацію громадян України, документів і майна дипломатичних представництв України за кордоном, консульських установ України за кордоном, представництв України при міжнародних організаціях з країн, які перебувають у стані збройного конфлікту або в яких наявні інші надзвичайні ситуації;

33) здійснює інші функції, що випливають з покладених на нього завдань.

МЗС України має право:

1) одержувати у встановленому законодавством порядку від міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, а також підприємств, установ і організацій документи та матеріали, а від органів статистики статистичні дані для виконання покладених на нього завдань;

2) залучати вчених, спеціалістів центральних та місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ, організацій (за погодженням з їхніми керівниками) для розгляду питань зовнішньої політики та безпеки, що належать до його компетенції;

3) утворювати в разі потреби за погодженням з іншими заінтересованими центральними органами виконавчої влади в межах своєї компетенції комісії та експертні групи, залучати на договірній основі фахівців для підготовки проектів актів законодавства, здійснення їх експертизи і надання консультацій;

4) скликати у встановленому порядку наради з питань зовнішньої політики та безпеки;

5) разом з відповідними центральними органами виконавчої влади здійснювати контроль у межах своєї компетенції за цільовим використанням державних коштів, виділених на реалізацію програм, проектів, заходів, а також міжнародних програм у сфері зовнішньої політики та безпеки;

6) здійснювати свої повноваження безпосередньо і через дипломатичні представництва України за кордоном, консульські установи України за кордоном, представництва України при міжнародних організаціях, представництва МЗС України на території України, організації та установи, що належать до сфери його управління;

7) взаємодіяти з питань забезпечення геополітичної безпеки з іншими центральними і місцевими органами виконавчої влади та Радою міністрів Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, а також з відповідними органами інших держав.

МЗС України очолює Міністр, якого призначає на посаду і звільняє з посади Президент України в установленому законодавством порядку. Міністр підпорядковується безпосередньо Президенту України з питань, що належать до конституційних повноважень Президента України. За своєю посадою Міністр входить до Ради національної безпеки і оборони України.

Система забезпечення геополітичної безпеки є здебільшого функціональною, оскільки конкретні органи центральної виконавчої влади, місцевого самоврядування, окремі громадяни залучаються до забезпечення геополітичної безпеки виходячи з тих функцій, виконання яких покладено на них законом.

Так, до структурних компонентів даної системи за функціональною ознакою можна включати:

Міністерства: Міністерство внутрішніх справ України; Міністерство оборони України, Міністерство праці та соціальної політики України, Міністерство України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи, Міністерство фінансів України;

Центральні органи виконавчої влади зі спеціальним статусом: Державна служба охорони України, Служба безпеки України, Державна податкова адміністрація України, Державна митна служба України, Антимонопольний комітет України, Державний департамент України з питань виконання покарань, Державна прикордонна служба України, Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг України, Державна служба експортного контролю України;

Державні комітети та інші центральні органи виконавчої влади, статус яких прирівнюється до Державного комітету України: Державний комітет України у справах національностей та міграції, Державний комітет статистики України, Національне космічне агентство України;

інші центральні органи та установи: Національний інститут стратегічних досліджень.

На законодавчому рівні пряме передбачення щодо забезпечення зовнішньої політики та безпеки лежить на МЗС України, відтак це і зумовлює розгляд даного органу в якості органу безпосереднього управління національною безпекою у геополітичній сфері. Складовими геополітичної сфери є внутрішньополітична та зовнішньополітична сфера. Нами був зроблений акцент на розглядові саме зовнішньополітичної складової, оскільки, на нашу думку, саме зовнішні загрози є на сьогодні найбільш небезпечними для України.

При цьому переважна більшість авторів, які висвітлюють націобезпекову тематику, зазначають на небезпеці саме внутрішніх загроз, що є не зовсім правильним і не відповідає системному характерові загроз. Слід зважати на той факт, що будь-які загрози мають своє походження, джерела виникнення та активізації. Саме тому системний синергетичний підхід до національної безпеки дав можливість дійти висновку про важливість джерел походження загроз, а відтак було зроблено висновок про те, що загрози мають бути класифікованими, виходячи не з того, де вони відбуваються, а виходячи з того, які є джерела їх походження. Нариклад, прояви сепаратизму абстрактно, в принципі належать до внутрішніх загроз. Втім, встановивши джерела походження цього сепаратизму, країни та транснаціональні корпорації, яким вигідний цей сепаратизм, можна дійти висновку про те, що дана загроза є зовнішньою, оскільки виходить ззовні, ініціюється ззовні, і її реалізація потрібна зовнішнім суб'єктам.

Зміщення акценту в бік внутрішніх загроз виводить Україну з траєкторії зовнішньої політики, зміщуючи її вектори на внутрішню політику, вирішення суто внутрішніх завдань. Автор даного навчального посібника вбачає за цим методологічний вплив на свідомість як науковців, так і політиків, які керуються їх доробком. Україна є регіональним лідером, вона розташована у самому серці Європи, і будь-які намагання звузити її інтереси суто до розв'язання внутрішніх проблем є намаганнями посунути Україну з геополітичної мапи світу, відвести їй роль держави з великою кількістю невирішених внутрішніх проблем, тим самим фактично позбавивши її навіть теоретичних можливостей щодо участі у серйозних міжнародних проектах. **Цього не буде:**

- 1) Україна буде сильною і заможною;
- 2) Україна братиме активну участь у міжнародному житті;

3) Україна формуватиме політику безпеки Європи;

4) Україна рішучо відстоюватиме інтереси власних громадян та юридичних осіб за кордоном.

Ми не маємо права опинитися у пропонованому ярмі розв'язання лише внутрішніх загроз, надаючи їм беззаперечної ваги. Так, вони є важливими, втім здебільшого вони ініційовані ззовні, відтак слід уважно дослідити їх природу і характер, що дасть можливість вийти на тих, кому є не вигідним розвиток України, і в яких конкретно сферах.

Реалізація політики національної безпеки в геополітичній сфері знаходить свій вияв і у пріоритетних напрямках її забезпечення.

6. Пріоритетні напрями забезпечення геополітичної безпеки

Відповідно до ст. 8 Закону України „Про основи національної безпеки України” до основних напрямів державної політики національної безпеки у зовнішньополітичній та внутрішньополітичній сферах належать:

у зовнішньополітичній сфері

проведення активної міжнародної політики України з метою:

створення сприятливих зовнішньополітичних умов для прогресивного економічного і соціального розвитку України;

запобігання втручанню у внутрішні справи України і відвернення посягань на її державний суверенітет і територіальну цілісність з боку інших держав;

забезпечення повноправної участі України в загальноєвропейській та регіональних системах колективної безпеки, набуття членства у Європейському Союзі та Організації Північноатлантичного договору при збереженні добросусідських відносин і стратегічного партнерства з Російською Федерацією, іншими країнами Співдружності Незалежних Держав, а також з іншими державами світу;

сприяння усуненню конфліктів, насамперед у регіонах, що межують з Україною;

• участь у міжнародній миротворчій діяльності під егідою ООН, ОБСЄ, інших міжнародних організацій у сфері безпеки;

• участь у заходах щодо боротьби з міжнародними організованими злочинними угрупованнями та міжнародним тероризмом, протидія поширенню ядерної та іншої зброї масового ураження і засобів її доставки;

• адаптація законодавства України до законодавства Європейського Союзу;

у внутрішньополітичній сфері:

забезпечення неухильного додержання конституційних прав і свобод людини і громадянина, захист конституційного устрою, вдосконалення системи політичної влади з метою зміцнення демократії, духовних та моральних підвалин суспільства;

підвищення ефективності функціонування політичних інститутів влади;

створення дійових, у тому числі судових, механізмів захисту конституційних прав людини і основних свобод;

забезпечення політичної стабільності, громадянського миру та взаєморозуміння в суспільстві, запобігання проявам екстремізму;

забезпечення прозорості в діяльності державних органів, прийнятті управлінських рішень, інформованості населення, зміцнення на цій основі його довіри до владних інститутів;

створення повноцінного, ефективно діючого місцевого і регіонального самоврядування;

формування і вдосконалення політико-правових, соціально-економічних та духовно-культурних засад етнонаціональної стабільності, відпрацювання ефективних механізмів узгодження інтересів етнічних спільнот та розв'язання міжнаціональних суперечностей;

забезпечення міжконфесійної стабільності та запобігання конфліктним загостренням на релігійній основі, недопущення протистояння різних церков, у тому числі щодо розподілу сфер впливу на території України;

Окрім згаданих напрямів забезпечення національної безпеки у даному контексті доцільно розглядати і **пріоритетні напрями завдання Міністерства закордонних справ України**, як основного суб'єкта забезпечення національної безпеки у геополітичній сфері, **на 2006 рік**.

До основних завдань МЗС, котрі розкривають зміст пріоритетних напрямів, належать:

формування нового іміджу України у світі, активної зовнішньої гуманітарної політики;

посилення уваги до забезпечення безпеки українців за кордоном;

впровадження в життя механізмів гармонійного співіснування як національних інтересів особи, суспільства і держави, так і українських національних інтересів з інтересами європейського співтовариства;

організація припливу іноземних інвестицій, реалізація крупних економічних проектів, що позитивно впливають на реалізацію національних економічних інтересів України;

забезпечення безпеки особи через здійснення управління як внутрішніми, так і зовнішніми загрозами;

закріплення загальнолюдських цінностей демократії, прав людини, верховенства права, свободи ЗМІ у власній країні;

оновлення МЗС з метою оптимізації його діяльності відповідно до кращих європейських зразків у галузі безпеки;

осмислене реформування мережі дипломатичних установ з метою найефективнішого забезпечення безпеки громадян України за кордоном;

реформування системи управління геополітичною безпекою через механізм покращання механізму зворотного зв'язку з українською дипломатією, яка знатиме реальні потреби суспільства і заохочуватиме міжрегіональні ділові і людські контакти з іноземними партнерами в галузі безпеки;

організація функціонування Громадської Ради при МЗС з метою ефективного використання корисних ініціатив у галузі реалізації політики національної безпеки;

- організація встановлення безперешкодного контакту зі своїм посольством чи консульством з метою вчасного отримання належного захисту, підтримки і допомоги;
- забезпечення внутрішньої безпеки МЗС через притягнення до відповідальності тих працівників дипломатичної служби, хто дискредитує себе хабарництвом, некомпетентністю і нешанобливим ставленням до співвітчизників;
- допомога в реалізації інтересів українським трудящим-мігрантам через створення оперативних центрів надання допомоги;
- удосконалення системи відбору на дипломатичну службу;
- проведення політики національної безпеки, котра є віддунням потреб, інтересів і цінностей українського громадянина;
- зміна за кордоном іміджу українців;
- лібералізація для українців режиму перетину кордонів;
- забезпечення внутрішньої безпеки через створення Спільного реадмісійного простору ЄС–Україна–РФ. Це означає укладання угод про прийом-передачу незаконних мігрантів, що має ефективно протидіяти нелегальній міграції в Україну й безпековим загрозам, стати важливим фактором регіональної стабільності;
- входу України до безпекового простору Європи через приєднання України до Європейської Угоди про молодіжну картку, Угоди про Центр європейських мов та до Болонського процесу. Активний молодіжний обмін – шлях до входу України до європейського освітнього, наукового простору і безпекового простору;
- максимальне спрощення процедур прикордонного контролю для подорожуючих і перевізників;
- завершення процесів правового оформлення державного кордону по всьому його периметру;
- широке залучення міжнародної фінансової і технічної допомоги для розбудови відповідної прикордонної інфраструктури;
- впровадження демократичних цінностей і стандартів при реалізації політики національної безпеки;
- активна політико-дипломатична робота, спрямована на забезпечення досягнення конкретних, поетапних результатів у переговорному процесі з ЄС. Поточними індикаторами поступу цієї роботи має стати втілення таких цілей, як набуття Україною статусу держави з ринковою економікою, завершення переговорів про вступ України до СОТ і початок роботи над створенням зони вільної торгівлі між Україною і ЄС;
- встановлення якісно нових, динамічних і взаємовигідних відносин з Брюсселем, Лондоном, Парижем, Берліном, Римом і всіма європейськими столицями, зацікавленими у зміцненні загальноєвропейського безпекового простору;
- залучення експертної і фінансової допомоги з боку ЄС задля впровадження європейських стандартів в українське законодавство;
- політико-дипломатичне забезпечення співпраці України і ЄС у безпековій сфері, включно з миротворчою активністю і врегулюванням досі неврегульованих конфліктів у нашому регіоні;

- системна робота як на політичному рівні, так і на рівні безпеки з розвитку тісного співробітництва держави з Північноатлантичним Альянсом;
  - сприяння надходження іноземного капіталу в Україну;
  - системна підтримка розвитку та зміцненню національного виробничого потенціалу шляхом забезпечення позитивного іміджу й інвестиційної привабливості України;
  - організація спеціалізованих міжнародних конференцій з питань реалізації політики європейської безпеки;
  - просування вітчизняних ноу-хау і послуг на нові ринки збуту, насамперед у сферах авіа- та суднобудування, космічних досліджень, інформатики;
  - диверсифікація шляхів і джерел надходження енергоносіїв в Україну;
  - подолання нинішньої відірваності української інтелектуальної та творчої еліти від основних мереж і каналів міжнародного спілкування, сучасних цивілізаційних процесів;
  - сприяння для участі представників освіти, науки, культури, ЗМІ України в міжнародних неурядових організаціях;
  - сприяння створенню організаційних засад та започаткуванню діяльності інформаційно-культурних центрів України;
  - організація участі українських громадян у міжнародних роках і всесвітніх кампаніях, проголошуваних міжнародними організаціями;
  - сприяння створенню Фонду підтримки діяльності Національної комісії у справах ЮНЕСКО, а також внесенню до програми ЮНЕСКО українських проєктів „Трипільська цивілізація” і „Створення Міжнародного дитячого центру „Артек”;
  - пропаганда за кордоном кращих надбань культурної спадщини України;
  - допомога у пошуку нових форм зовнішньої підтримки у відновленні в Україні центрів культури світового значення, визначних пам’яток архітектури та історичних місць;
  - організація роботи з повернення українських культурних цінностей, насамперед тих, які становлять виняткову державну і історичну міцність для України;
  - організація роботи із систематизації і пошуку за кордоном українських архівів, музейних збірок і мистецьких творів. Українська держава має знати і належно дбати про збереження у світі усіх свідчень присутності української культури;
  - захист національних потреб і прав кожного, хто вважає себе приналежним до української спільноти;
  - посилення культурного виміру зовнішньої політики України, інформації про сучасну Україну та її духовні багатства.
- До основних **принципів реалізації сучасної політики національної безпеки** в геополітичній сфері належать:
- **неподільність безпеки** – абсолютна безпека однієї держави породжує абсолютну небезпеку для інших;
  - **справедливість** – безпека є мірилом справедливості, право на безпеку мають усі;

- *внутрішня особиста гармонія* – внутрішньо збалансована держава може чітко формувати власні національні інтереси;
- *поліпшення життя кожного громадянина* – заможна країна, впевнена та прогнозована зовнішня політика;
- *особиста безпека* – пріоритет зовнішньої політики ґрунтується на пріоритеті забезпечення безпеки кожного українського громадянина;
- *дуалізм прямих та зворотних зв'язків* – ефективне функціонування системи управління національною безпекою;
- *доступність консульсько-правових послуг* – консульсько-правові послуги мають бути доступними для кожного громадянина України;
- *інтелігентність та висока кваліфікація працівників зовнішньополітичного відомства, котрі здійснюють діяльність по забезпеченню геополітичної безпеки України, високий фаховий професіоналізм* – запорука успішної політики національної безпеки в геополітичній сфері;
- *тісний зв'язок національної зовнішньої політики з життям, потребами і цінностями українського громадянина* – зовнішня політика є відлунням потреб і цінностей конкретного українського громадянина;
- *дуалізм українських і європейських цінностей* – Україна є органічною складовою Європи, відтак Українські цінності це європейські цінності, європейські цінності – це українські цінності;
- *кордони України: прозорі для людей і бізнесу, закриті для злочинців;*
- *правове закріплення міжнародним правом кордонів України невід'ємний елемент національної безпеки України* – Україна вважає право єдиним джерелом регулювання суспільних відносин у сфері зовнішньої політики, відтак усі питання стосовно зовнішньої безпеки мають бути закріплені правом, у тому числі і питання кордонів України;
- *європейська та євроатлантична інтеграція основа зовнішньополітичного курсу України* – Україна є складовим елементом системи загальноєвропейської безпеки, відтак її зовнішньополітичний безпековий курс є реалізацією національних інтересів щодо її безпеки шляхом євроатлантичної євроінтеграції;
- *безумовне дипломатичне сприяння втіленню з ЄС спільних економічних проєктів* – сильна економіка – сильна держава, сильна держава активна зовнішня політика, одним з вимірів якої є активна економічна політика;
- *європейські стандарти безпеки* – європейській країні європейські стандарти безпеки, котрі полягають у пріоритеті забезпечення безпеки особи;
- *активна зовнішньоекономічна діяльність* ;
- *диверсифікація шляхів забезпечення геополітичної безпеки* – безпека, становлячи собою системний феномен, має забезпечуватись різними засобами;
- Україна – центр європейської цивілізації – майже усі світові цивілізації, за виключенням конфуціанської та буддистсько-тихоокеанської, представлені на території України, відтак Україна є світоглядним джерелом для майже усіх світових цивілізацій і є центром європейської цивілізації, яку репрезентують західно-християнська і східно-православна цивілізації;

- *повага до нас починається із поваги до самих себе* — самоповага кожного українця самих до себе, один до одного є запорукою поваги до нас як до державотворчої нації.

Висновки

Нами була розглянута геополітична безпека, її складові, зміст, основні загрози та напрями забезпечення. Головна увага у сфері геополітичної безпеки, котра вміщує як внутрішньополітичну, так і зовнішньополітичну сфери, має приділятися проблемам творення українського іміджу, забезпечення політичної стабільності і благополуччя, і врешті-решт процвітання нашої держави. Україна має і буде регіональним лідером. Потрібен час, наша наполеглива і натхнена праця, патріотизм.

Виконання всіх зазначених напрямів політики національної безпеки в сфері геополітичної безпеки, а також пріоритетів залежить не тільки від Міністерства закордонних справ, а й від інших міністерств та відомств України, недержавних організацій і окремих громадян, від наших закордонних партнерів, а взагалі від системного бачення проблем національної безпеки.

Контрольні запитання для самоперевірки

1. Поняття та зміст геополітики.
2. Поняття та основні складові геополітичної безпеки.
3. Сучасні загрози геополітичній безпеці України.
4. Система забезпечення геополітичної безпеки.
5. Пріоритетні напрями забезпечення національної безпеки в геополітичній сфері.

Завдання для самопідготовки

1. Розкрийте зміст співвідношення концепції національного інтересу і концепції глобалістики.
2. Окресліть місце та роль України в структурах міжнародної безпеки в контексті змін безпекових парадигм.
3. Роль України у формуванні центральноєвропейської цивілізації.
4. Змоделюйте періодизацію світових цивілізацій.

Список рекомендованої літератури

Нормативні джерела

Про Положення про Міністерство закордонних справ України: Указ Президента України № 357/99 від 3 квітня 1999 р.

Доктринальні джерела

1. *Аристотель*. Геополитика. Афинская политика.— М., 1997.
2. *Аристотель*. Политика. Соч. в 4-х т.— М., 1984.
3. *Бабурин С.Н.* Территория государства: Правовые и геополитические проблемы.— М.: Московский университет, 1997.
4. *Багров Н.В.* Региональная геополитика устойчивого развития: Монография.— К.: Либідь, 2002.— 256 с.
5. *Баржо П.* Флот в атомный век.— М., Изд-во иностр. л-ры, 1956.
6. *Баркашов А.* Эра России.— М.: РНЕ, 1991.
7. *Барлен Д.* Русские былины в свете тайновидения.— Калуга: Духовное познание, 1993.
8. *Белло Р.* Роль моря в будущей войне.— М.: Воениздат, 1961.
9. *Белов Г. А.* Политология. Курс лекций.— М., ЧеРо, 1996.
10. *Беннетт Р.К.* Глобальная война против христиан // Ридерз Дайджест.— 1997 октябрь.
11. *Бескровный Л.Г.* Армия и флот России в начале XX века.— М.: Наука, 1986.
12. *Бисмарк О.* Мысли и воспоминания. Т 1–3.— М., ОГИЗД, 1949.
13. *Бовин А.* Ведущие тенденции развития международных отношений // Международная жизнь.— 2004.— № 4–5.— С. 172–182.
14. Большой энциклопедический словарь.— М., Большая Российская энциклопедия, 1998.
15. Большая Советская энциклопедия.— Т 1–30. (1970–1978) — М.: Советская энциклопедия.
16. *Валлерстайн И.* Конец знакомого мира: Социология XXI века/ Под ред. В.Л. Иноземцева: Пер. с англ.— М.: Логос, 2003.— 368 с.
17. *Вандам Е.А.* Геополитика и геостратегия / Научн. рук. проекта Даниленко И.С.— Минск: Кучково поле, 2002.— 272 с.
18. *Василевский А.М.* Дело всей жизни. Воспоминания. Кн. 1,2. М., Изд.полит. литер., 1990.
19. Внезапность в операциях вооружённых сил США / Под редакцией М.М.Кирияна. М., Воениздат, 1982.
20. *Вотье* Военная доктрина генерала Дуэ. М.: Воениздат, 1937.
21. Всемирная история.— Т 1–13. (1955–1983).— М., Госполитиздат.
22. *Гаджиев К.С.* Введение в политическую науку. М.: 1997.
23. *Гаджиев К.С.* Геополитика.— М., 1997.

24. *Гаджиев К.С.* Политическая философия.— М.: ОАО “Издательство “Экономика”, 1999.— 606 с.
25. *Гаджиев К.С.* Политическая наука.— М., 1995.
26. *Гейден Г.* Критика немецкой геополитики.— М., 1960.
27. *Генри Э.* Китай против Азии / Агентство печати новости.— М., 1979.
28. Геополитика: теория и практика. Сборник статей под ред. акад. АЭН России Э.А. Позднякова. М.: ИМЭ и МО, 1993.
29. *Герцен А.И.* Былое и думы.— Л., 1946.
30. *Гитлер А.* Моя борьба. ИТФ “Т-Око”, 1992.
31. *Гордиенко А.Н.* Иосиф Сталин.— Минск: Литература, 1998.
32. *Горшков С.Г.* Морская мощь государства.— М.: Воениздат, 1976.
33. Гражданская война и военная интервенция в СССР. Энциклопедия.— М.: Советская энциклопедия, 1983.
34. *Гумилев Л.Н.* Конец и вновь начало.— М., 1997.
35. *Данилевский И.Я.* Россия и Европа.— М.: Глаголь, 1991.
36. *Данилов В.* Русь ведическая в прошлом и в будущем. Основы мистической политологии (Евангелие от Ариев).— М., “Воля России”, 1996.
37. *Деникин А.И.* Очерки русской смуты.— Наука.— М., 1991.
38. *Дмитриев В.В.* Экономика и война, или кто как воюет.”Судостроение.— Л.: 1991.
39. *Дугин А.* Конспирология (наука о заговорах, тайных обществах и оккультной войне).— М.: Арктогея, 1992.
40. *Дугин А.* Основы геополитики.— М.: Арктогея, 1997.
41. *Жириновский В.Ф.* Геополитика и русский вопрос.— М., 1998.
42. *Жириновский В.Ф.* Политическая классика.— Т 1-2.— М., 1996.
43. *Жириновский В.Ф.* Экономические мысли.— Политика.— М., 1996:
44. *Жуков Г.К.* Воспоминания и размышления. М., Изд. АПН., 1971.
45. *Зюганов Г.* География победы.— М., 1998. — С. 59–77.
46. *Иванов В.Ф.* Русская интеллигенция и массонство: от Петра I до наших дней.— М., 1997.
47. *Иванов Л.Н.* Морская политика и дипломатия империалистических держав.— М.: Наука, 1964.
48. История Всесоюзной Коммунистической партии (большевиков). Краткий курс.— М., Госполитиздат, 1938.
49. История дипломатии. Т 1–5. (1959-1979).— М., Госполитиздат.
50. История Русско-японской войны 1904–1905 гг.— М.: Наука, 1977.
51. Итоги Второй Мировой войны. М., Иностранная литература, 1957.
52. Кампании войны на Тихом океане. М., Воениздат, 1956.
53. *Киссинджер Г.* Нужна ли Америке внешняя политика?: Пер. с англ. / Под ред. В.Л. Иноземцева.— М.: Ладомир, 2002.— 352 с.
54. Китайская Народная Республика. М., Наука, 1975.— 440 с.
55. *Кладо Н.Л.* Этюды по стратегии.— М.: Клуб—Реалисты, 1997.
56. *Клаузевиц.* О войне.— Т 1–2.— М.: Воениздат, 1937.
57. *Климов Г.* Протоколы красных мудрецов: Кубань. 1992.

58. *Кожин В.* Загадочные страницы истории XX века. “Черносотенцы” и революция.— Прима В, М.: 1995.
59. *Коран.— Т 1—2.— М., Управление внешних связей мусульманских организаций СССР, 1992.*
60. *Кочетов Э.Г.* Глобалистика: Теория, методология, практика: Учебник.— М.: НОРМА, 2002.— 672 с.
61. *Кузнецов Ю.П.* Террор как средство политической борьбы экстремистских группировок и некоторых государств.— СПб., 1998.
62. *Ленин В.И.* ПСС. Т 1—55.— М., 1958—1965.
63. *Лиддел Гарт Б.Х.* Стратегия непрямых действий.— М., Изд.-во иностр. литер., 1957.
64. *Лисичкин В.А., Шелепин Л.А.* Третья мировая информационно-психологическая война.— М., 1999.
65. *Локальные войны: История и современность / Под ред. И.Е.Шаврова.— М.: Воениздат, 1981.*
66. *Макиавелли Н.* Государь и др.— М.: Мысль, 1996.
67. *Мальков В.Л.* Манхэттенский проект. Разведка и дипломатия.— М.: Наука, 1995.
68. *Материалы конференции, Политический экстремизм в РФ и конституционные меры борьбы с ним” (31 марта — 1 апреля 1998 г.)— М., 1998.*
69. *Менделеев Д.И.* По поводу японской войны (Заветные мысли)— М., 1998.
70. *Мертвая вода. Историко-философский очерк. Части 1, 11/1, 111/2. СПб.: ТО “Ступени”, 1992.*
71. *Монтескье Ш.* Избранные произведения.— М., 1955.
72. *Моргунов П.А.* Героический Севастополь.— М.: Наука, 1979.
73. *Мориссон С.Э.* Битва за Атлантику выиграна.— М.: Воениздат, 1956.
74. *Митрофанов А.В.* Шаги новой геополитики.— М, 1997.
75. *Мэхэн Л.Т.* Влияние морской силы на историю 1660—1793.— М.—Л., 1941.
76. *Мэхэн А.Т.* Влияние морской силы на французскую революцию 1793—1812 гг.— М.—Л.: Военмориздат, 1940.
77. *Мэхэн А.Т.* Влияние морской силы на историю 1660—1788 гг.— М.—Л.: Военмориздат, 1941.
78. *Нартов Н.А.* Геополитика: Ученик / Под ред. В.И. Старовойтова. 2-е изд., перераб. и доп.— М.: ЮНИТИ, 2002.— 439 с.
79. *Основы марксистско-ленинской философии. Изд. 4-е.— М.: Политиздат, 1976.*
80. *Острецов В.* Черная сотня и красная сотня.— М.: Воениздат, 1991.
81. *Пикер Г.* Застольные разговоры Гитлера.— Смоленск. Русич, 1998.
82. *Плешаков К.В.* Геополитика в свете глобальных перемен // *Международная жизнь.— 1994.— №10.— С. 32—34.*
83. *Поздняков Э.А.* Геополитика.— М.: Прогресс, Культура, 1995.
84. *Полибий.* Всеобщая история в сорока книгах.— М., 1980.
85. *Политическая сфера жизни общества // Социальная философия: Учебник/ Под общ. ред.: В.П. Андрущенко, Н.И. Горлача.— К.: Единорог, 2002.— 736 с.*

86. *Ратцель Ф.* Народовластие. Т 1.— М., 1893.
87. *Романенко А.З.* О классовой сущности сионизма.—Л.: Лениздат, 1986.
88. Русская военная мысль. Конец XIX — начало XX в.— М.: Наука, 1982.
89. Русско-японская война 1904—1905 гг.. Борьба на море.— М.: Наука, 1990.
90. *Саттон Э.* Как Орден организует войны и революции.— М., 1995.
91. *Свечин А.* Стратегия.— М.: Военный вестник, 1927.
92. *Семенов В.И.* Расплата. Трилогия.— СПб.: Гангут, 1994.
93. *Сенченко М.* Латерні структури світової політики // Дніпро.— 2004.— №5—6.— С. 90—119.
94. Советский Союз на международных конференциях периода Великой Отечественной войны 1941—1945 гг. Том II, Тегеранская конференция руководителей трех союзных держав — СССР, США и Великобритании (28 ноября— 1 декабря 1943 г.).— М.: Изд-во политической литературы, 1984.
95. Советский Союз на международных конференциях периода Великой Отечественной войны 1941-1945 гг. Том VI „Берлинская (Потсдамская) конференция руководителей трех союзных держав — СССР, США и Великобритании (17 июля — 2 августа 1945 г.).— М.: Изд-во политической литературы, 1984.
96. *Соловьев А.И.* Политология: политическая теория, политические технологии: Учебник.— М.: Аспект Пресс, 2003.— 559 с.
97. *Солоневич И. Л.* Народная монархия.— Сан-Франциско, 1978.
98. *Спеваковский А.Б.* Религия синто и войны.— Л.: Лениздат, 1987.
99. *Сталин И.В.* ПСС. Т 1—13.— М., 1947—1951.
100. *Сталин И.* Экономические проблемы социализма в СССР.— М.: Госполитиздат, 1952.
101. *Тейлор М.* Ненадежная стратегия.— М.: Воениздат, 1961.
102. Техническая энциклопедия. Т 1—27.— М.: Советская энциклопедия”, 1929.
103. *Тойнби А.Дж.* Постигание истории. М., 1991.
104. Трагедия казачества. Воспоминания белых генералов.— М.: Молодая гвардия, 1994.
105. *Тухачевский М.Н.* Избранные произведения.— Т 1,2.— М.: Воениздат, 1964.
106. *Уайз Д., Росс Т.* Невидимое правительство.— М.: Воениздат, 1965.
107. Украинский сепаратизм в России. Идеология национального раскола.— М.: Москва, 1998.
108. *Философский энциклопедический словарь* 2-е изд.— М., 1989.— С. 116.
109. *Фрунзе М.В.* Избранные произведения.— М.: Воениздат, 1984.
110. *Хантингтон С.* Столкновение цивилизаций? // Полис.— 1994.— №1.— С. 33—35.
111. *Холод В.В.* Феномен парapolитики: идеи, свершения, социальные результаты: Монография.— Сумы: Университетская книга, 2004.— 504 с.
112. *Хомяков П.* Национал-прогрессизм. Теория и идеология национального выживания и развития России.— М.: Паллада, 1994.
113. *Черчилль У.* Вторая Мировая война.— Кн. 1 -3.— М.: Воениздат, 1991.
114. *Чуев Ф.* Сто сорок бесед с Молотовым.— М.: Терра, 1991.

115. *Шепелев М.А.* Теорія міжнародних відносин: Підручник/ За ред. Д.Б. Табачника. – К.: Вища школа, 2004. – 622 с.
116. *Шеремет В.И.* Босфор. Россия и Турция в эпоху первой мировой войны. По материалам русской военной разведки. – М.: Технологическая школа бизнеса, 1995.
117. *Шляхтун П.П.* Політологія (теорія та історія політичної науки): Підручник. – К.: Либідь, 2002. – 576 с.

Інтернет ресурси

www.foreignpolicy.org.ua

www.niss.gov.ua

www.smoloskyr.kiev.ua/docs/v0000071.htm

www.for-ua.com

www.part.org.ua